

Umri muški

Žanpera, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:387032>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-21**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Filip Žanpera

UMRI MUŠKI: KONSTRUKCIJA USTAŠKE MUŽEVNOSTI

Diplomski rad

Mentorica: red. prof. dr. sc. Zrinka Blažević

Zagreb, rujan 2020.

PODACI O AUTORU

Ime i prezime: Filip Žanpera

Studijska grupa: Povijest (modul Moderna i suvremena povijest)

PODACI O RADU

Naslov rada na hrvatskome jeziku: Umri muški: Konstrukcija ustaške muževnosti

Naslov rada na engleskome jeziku: Die Hard: Constructing the Ustasha masculinity

Datum predaje rada: 14. rujna 2020.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisao diplomski rad pod naslovom

Umri muški: Konstrukcija ustaške muževnosti

i da sam njegov autor.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Filip Žanpera

Zagreb, _____

Zahvala

Hvala mojoj mentorici, red. prof. dr. sc. Zrinki Blažević koja je tijekom cijelog ljeta sa mnom vodila komunikaciju i vraćala rad na dorade. Također, zahvalan sam joj na njenom kolegiju „Historijska imagologija“ koji mi je otvorio nove perspektive tumačenja povijesti. Zahvaljujući tom kolegiju upoznao sam interpretativnu moć imagologije koja omogućava povjesničarima dublje shvaćanje prošlosti, shvaćanje što to znači biti sudionikom jednog društva u jednom vremenu.

Hvala dr.sc. Petru Macutu koji je mi je iz Njemačke omogućio siguran rad u ovim teškim uvjetima. Napustivši Zagreb uslijed potresa, dr.sc. Macut mi je poklonio svoju knjigu „Ustaška mladež“ koja je uvelike utjecala na ovaj rad. Još više od knjige, njegova pomoć u pristupu primarnim izvorima omogućila mi je da ovaj rad pišem iz udobnosti vlastitog doma, što je privilegija koju ima jako malo studenata.

Hvala mojoj supruzi Nataliji, koja je trpjela bezbrojne sate entuzijastičnih objašnjenja opskurnih teorija muževnosti i sa mnom dijelila jedinstvena iskustva čitanja primarnih izvora. Da se radilo o ijednoj drugoj vrsti izvora, možda bi mogla reći da je iz tog iskustva izašla kao bolja osoba. Međutim, kako se radi isključivo o fašističkim trabunjanjima, zaista je to radila iz nesebičnih razloga. Također, hvala joj na neprestanim lekturama rada. Jedino ona je mogla pretrpjeti moju nepismenost.

Hvala mojim prijateljima koji su me cijelo vrijeme svojim društvom održavali duševno zdravim i sposobnim da napišem diplomski rad uslijed svjetsko-povijesnih događaja posljednjih mjeseci. Hvala mom prijatelju Dominiku koji je lektorirao sažetak na engleskom jeziku.

Hvala mojoj obitelji na razumijevanju i strpljivosti s mojim podužim studiranjem.

Svi ste doprinijeli.

Sadržaj

Uvod	1
Teorijske pretpostavke	3
Rod	3
Muževnost	4
Fašizam	6
Marksističke interpretacije fašizma.....	7
Liberalne interpretacije fašizma.....	7
Suvremene interpretacije fašizma.....	9
Die Weltanschauung	12
Fašistička estetika	14
Die Entartung	15
Fašistička muževnost	19
Ustaše	22
Orijentacija i specifičnost hrvatskog fašizma	23
Organizacija Ustaške mladeži.....	24
Ustaško tijelo	26
Mladost	27
Ustaška uzdanica	30
Tjelesnost	33
Fotografski prikazi	35
Tijelo u pokretu – rad i rat.....	38
Kultura i njega tijela.....	43
Ustaška duša	45
Pojedinac	46
On – naš jedan i jedini	50
Degeneracija.....	52
Narodna zajednica	54
Žena ustaša-majka.....	56
Radnik i junak	57
Ustaša-seljak.....	59
Umrjeti muški	60
Neprijatelj.....	60
Sveta žrtva	63
Zaključak	66
Bibliografija	70

Uvod

Nebrojiva masa ratnika maršira uz obalu Egejskog mora. Za njima se diže prašina koja pretvara suton u tamno-zlatnu boju. Vojnici se slijevaju sa obronaka do obale i trče prema klancu dižući paklenu buku svojim štitovima, marširanjem i ratnim poklicima. Kadar se tada okreće prema protagonistima. Tri stotine nauljenih muškaraca sa kožnim gaćama, štitnicima za zglobove i platnenim crvenim plaštem nepokolebljivo promatra nezaustavljivu masu. Dubokim glasom obraća im se njihov vođa – Leonida: „Zapamtite ovaj trenutak, momci, jer ovo je vaše za sva vremena!“ Iz perzijske mase izdvaja se glasnik koji poziva Spartance da polože oružja, čin koji je nagrađen kopljem u prsa. Spartanci se slažu u falangu, napinju koplja i podižu štitove. Leonida izgovara slavnu rečenicu „Dođite i uzmite ih“ – *Molon labe*. Ovi muškarci prihvaćaju svoju sudbinu – umrijeti, ali umrijeti muški.

Ovaj film odličan je primjer fašističke estetike, iako naizgled ne promovira nikakve fašističke političke ideje. Njegova recepcija bila je izvanredna. Premijera na Berlinskom filmskom festivalu prekidana je nekoliko puta ovacijama publike u prepunoj dvorani.¹ Od tada je film *300* postao skoro pa ur-tekst suvremene krajnje desnice. Simbole iz filma preuzeli su ponajviše članovi europskih identitarijanskih pokreta. Tako su *Identitäre Bewegung Österreich*, *Generation Identity United Kingdom and Éire* i *Shield Wall Network*, austrijska, britanska i američka varijanta identitarijanskog pokreta usvojili simbol lambde u krugu, nalik na štit prikazan u sceni bitke kod klanca Termopil u filmu *300*.

Fašistička se simbolika u filmu daje iščitati i iz nedostatka raznolikosti Spartanaca – čime se odaje dojam jedinstvenog organizma umjesto skupine pojedinaca. Muški estetski ideal, prilagođen za dvadeset prvo stoljeće – mišićavi mediteranski muškarci bez ijedne dlake na prsima, u prvom je planu. Mnogo toga se može iščitati iz filma, ali temeljno opažanje je da film prikazuje određeni estetski ideal koji su kasnije prigrlili pripadnici neo-fašističkih pokreta diljem svijeta. Shvaćanje suvremenih i povijesnih fašističkih pokreta u cjelini moguće je samo ukoliko se u obzir uzmu i simboli koje ti pokreti komuniciraju.

Konstrukcija i diseminacija muževnosti središnji je problem ovog rada. Bitno je naglasiti kako je težište na problemu muževnosti, odnosno, tjelesnoj, mentalnoj, moralnoj („duhovnoj“) kvaliteti muškarca, a ne na muškosti, pojmu koji mu označava muški rodni

¹ „'300' Earns Standing Ovation at Berlinale Film Festival“, *Comic Book Resources*, <https://www.cbr.com/300-earns-standing-ovation-at-berlinale-film-festival/> (pristup: 3.7.2020.)

identitet i društvenu ulogu.² Dakle, rad se bavi pitanjima poput što je značilo biti muškarac za ustaše, odnosno, kako se konstruirala ustaška muževnost. Kako bi se došlo do odgovora, potrebno je postaviti više pitanja, poput: gdje se ta muževnost može iščitati? Kako ona izgleda? Postoji li samo jedan ideal muževnosti ili više njih? Koje su kvalitete muškarca najzastupljenije? Kako se muževnost propagira?

Kako bi se odgovorilo na ova pitanja potrebno je prvo odrediti parametre i kategorije analize. Taj zadatak nemoguć je bez određivanja nekih polaznih pretpostavki. U prvom redu to su pitanje roda – kako se shvaća rod kao analitička kategorija i kako će se ta kategorija koristiti u radu. Nakon toga, potrebno je odrediti što se shvaća pod pojmom muževnosti. Na kraju, važno je i objasniti što se točno misli pod pojmom fašizam i kako se odabrano shvaćanje fašizma uklapa u ovaj rad. Na pitanje što je fašizam nemoguće je odgovoriti bez pregleda njegovih povijesnih realizacija te će se stoga i u teorijskom dijelu ovoga rada nastojati osvijetliti taj problem.

Analiza konstrukcije ustaške muževnosti u ovom radu podijeljena je u dvije odvojene, ali zavisne kategorije – tjelesni i duševni aspekt. Razumljivo, tjelesni aspekt ustaške muževnosti je najočitiji i nudi najviše analitičkog materijala. Bez obzira radi li se o tekstualnom ili vizualnom izvoru, totalitarna priroda ustaškog režima da se iščitati i u određenim simbolima. Budući da je totalitaran ustaški režim najviše kontrole imao nad vlastitim organima propagande, većinu izvora koji će se analizirati u ovom radu činit će mediji pod državnom kontrolom poput *Ustaše* i priloga koja igraju središnju ulogu u odgoju novih muškaraca, poput *Ustaške mladeži*.

Osim tjelesnog, ovaj rad će obuhvatiti i „duševni“ aspekt ustaške muževnosti. Premda taj pojam danas nosi metafizičke implikacije, u ovom radu ga koristim jer je izrazito zastupljen u javnim političkim diskursima prve polovice dvadesetog stoljeća. Iako fašistički diskurs obiluje biologizmima, temeljni cilj fašističkih režima i dalje je stvaranje korporatističke države i integralističke nacije.³ što podrazumijeva stvaranje moralnog koda i društvenih normi primjenjivih na podobne pripadnike nacije. Dakle, druga kategorija analize u ovom radu bavit će se isključivo pitanjem kako bi se ustaški muškarac trebao vladati prema sebi, prema okolini i prema društvu kojemu on služi.

² R. W. Connell, „Masculinities in Recent World History“, *Theory and Society* 22, br. 5 (1993.), 601.-603.

³ Ovi pojmovi su dublje objašnjeni kasnije u tekstu, vidjeti: *Suvremene interpretacije fašizma*

Dakle, cilj ovog rada je prikazati na koji način je ustaški režim zamislio izgradnju novog muškarca. Do tog zaključka moguće je doći ukoliko se razmotre načini diseminacije modela tjelesnosti budućih i sadašnjih ustaških muškaraca. Međutim, iako vizualni simboli igraju veliku ulogu u konstrukciji novog muškarca, jednako važnu ulogu igra i niz obrazaca ponašanja i mišljenja novog ustaškog muškarca. Kako bi se uopće moglo doći do odgovora na ijedno od ovih pitanja potrebno je prvo odrediti neke temeljne pretpostavke.

Teorijske pretpostavke

Kako bi se shvatili fašistički pokreti u cjelini, potrebno je proučiti simbole koje oni komuniciraju. Ustaše – Hrvatska Revolucionarna Organizacija (UHRO), jedan je od političkih pokreta, a kasnije i stvarnih organizacija, koji povjesničarima nudi mnogo materijala za obradu i analizu. To i je cilj i svrha ovog rada – proširiti diskurs o Ustašama na kategorije koje su do sada bile većinom neobrađene. Jedan od načina shvaćanja prošlosti je razumijevanje što je značilo biti pojedinac u određenom vremenu na određenom prostoru.

Za takvo shvaćanje potrebno je puno više od analize službenih dokumenata, čitanja novina i ostalih tradicionalnih povijesnih izvora. Bivati u prošlosti, kao i bivati u sadašnjosti, podrazumijeva cijeli niz neizrečenih pretpostavki o društvu i ponašanju. Pristup tim pretpostavkama moguće je uvođenjem novih analitičkih i interpretativnih kategorija.

Rod

Pitanje roda prožima cijeli rad, stoga je iznimno važno definirati kako će se koristiti kao analitička kategorija. To je također i osnovni problem pri odabiru definicije muževnosti. Nekoliko je mogućih pristupa pitanju roda, međutim, nisu svi pristupi pogodni za proučavanje muževnosti.

Rod je suvremeni izum. Iako su i u antici raspoznavali biološke razlike između spolova i na temelju njih pripisivali pojedincima različite političke i društvene obrasce ponašanja, nije postojalo današnje poimanje roda kao socio-kulturnog konstrukta. Rod kao kategorija

društvenih i humanističkih znanosti koju danas poznajemo iskristalizirala se tokom poraća u okviru feminističke teorije, najviše u šestom i sedmom desetljeću dvadesetog stoljeća.⁴

Utjecaj S. de Beauvoir je ključan kako za oblikovanje feminističke teorije u cjelini, tako i za poimanje roda koje će se koristiti u ovome radu. Jedan od njenih najvećih doprinosa je uvođenje egzistencijalističkog poimanja roda koje polazi od pretpostavke da postojanje prethodi biti odnosno da ljudski identitet nije datost, već se stvara tijekom života svakog pojedinca.⁵ Uzevši tu osnovnu pretpostavku egzistencijalizma, de Beauvoir 1949. kroji slavnu formulaciju: „Nitko se ne rađa, već postaje ženom“.⁶

Koncept performativnosti koji je oblikovala J. Butler unosi veliku novost u feminističku i rodnu teoriju. S osloncem na djela poststrukturalističkih teoretičara, posebice radove M. Foucaulta, u svojoj kanonskoj knjizi „Nevolje s rodom“ Butler rod proglašava ekspresijom, izvedbom odnosno činom.⁷ Drugim riječima, rod nije esencijalna datost ljudskih bića već se trajno proizvodi pomoću različitih rodno kodiranih praksi.

Otvaranje diskursa o performativnosti roda nudi pristup problemu muževnosti na način koji je adekvatan za ovaj rad. Teorija o performativnosti roda omogućuje da odbacimo formulaciju de Beauvoir o muškosti kao početnu točku rodnog diskursa u društvu iz koje se potom diferencira ženstvenost,⁸ ali i da se problematizacija binarnog odnosu muškosti i ženstvenosti ostavi po strani. Ove pretpostavke omogućuju fokusiranje na diseminirane i konstruirane kvalitete muškaraca – muževnost, a ne na sam rodni identitet, odnosno muškost. Performativnost roda pretpostavlja, dakle, postojanje više (pa čak i bezbroj) oblika muževnosti – ključna teorijska pretpostavka za proučavanje ustaške muževnosti.

Muževnost

Iz feminističkih studija u osmom desetljeću dvadesetog stoljeća izrasta novo istraživačko područje – studije muškosti (*men's studies*). Slijedeći parolu „osobno je političko“, feministički teoretičari počinju se baviti vlastitim rodnim identitetom u sedamdesetima,

⁴ Holmes, 3-4

⁵ Jean-Paul Sartre, *Existentialism and Humanism* (London: Methuen), 27-28

⁶ Simone de Beauvoir, *The Second Sex* (New York: Vintage Books), 330. (vlastiti prijevod, dalje: de Beauvoir)

⁷ Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge), 34.

⁸ de Beauvoir, 25.

pokušavajući prvo identificirati na koji način muževnost utječe na konstrukciju patrijarhata.⁹ Uskoro nastaje disciplina muških studija koja od početka nadopunjava ženske studije i ispituje kako su muškarci proživljavali povijest i koju je ulogu u njihovim životima igrala muževnost – središnji koncept muških studija.¹⁰ Neki autori smatraju da je zbog nesretnog imena koje implicira antagonizam spram ženskih studija od ranih devedesetih bolje koristiti naziv studije muževnosti.¹¹

Semantička nestabilnost koja je karakteristična za postmodernu unosi epistemološku nesigurnost i u diskurse o muškarcima. Činjenica je da spol kao biološki označitelj i rod kao društveni konstrukt ne moraju nužno odgovarati jedan drugome. Također, kulturološke razlike u ekspresiji rodova same po sebi su dovoljne da uzdrmaju tvrdnje nekih sociobiologa o povezanosti genetske podloge muškarca i njegove rodne uloge u društvu. U neku ruku bi bilo izrazito korisno da takva povezanost zaista i postoji, utoliko što bi uvelike učvrstila uvjerenje da je muževnost ekspresija gena. Međutim, takve tvrdnje pokazuju velike znanstvene nedosljednosti.¹²

U pristupu problemu muškosti kao rodnoj ulozi pojavilo se nekoliko strategija. Umjesto da se raspravlja o rodnim ulogama, neki znanstvenici govore isključivo o predodžbama normativnih rodnih uloga. U ovom pristupu se javlja problem proučavanja vjerovanja o rodu, ali ne i o rodnim ulogama i kako one utječu na dinamike u društvu.¹³ Drugi pristup su rasprave o predodžbama i simbolima muškosti. U njima su neki autori izveli zanimljive zaključke o različitim oblicima muževnosti, a velik doprinos dali su problemu hegemonijske muškosti.¹⁴

Konačno, neki postmodernisti zalagali su se za definiciju muškosti kao proizvoda diskursa. Pod time razumijevaju da se muškosti proizvode diskursom, a diskurs se definira pomoću njegovih subjekata: „Čini se da je diskurs određen kroz njegove sudionike. Ukoliko je diskurs tako određen, kako je subjekt označen? Čini se da je subjekt označen kroz prisustvo prepoznatljivog diskursa.“¹⁵ Budući da se pod pojmom subjekta misli na svakog sudionika

⁹ Peter F. Murphy, „Introduction“ u: *Feminism & Masculinities* (Oxford: Oxford University press, 2004.), 9.

¹⁰ Catharine R. Stimpson, „Foreword“ u: *The Making of Masculinities: The New Men's Studies* (Winchester: Allen & Unwin, Inc., 1987.), xii

¹¹ Kenneth Clatterbaugh, „What Is Problematic about Masculinities?“ u: *Feminism & Masculinities* (Oxford: Oxford University press, 2004.), 200. (dalje: Clatterbaugh)

¹² Clatterbaugh, 202

¹³ Clatterbaugh, 203

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Clatterbaugh, 205-206

diskursa, tu često dolazi na površinu problem cirkularne logike, kao i problem postojanja jednakog broja muškosti kao i broja subjekata.

Za ovaj rad optimalna je teorijska platforma koja kombinira više različitih pristupa problemu muškosti. Percepcija rodnih uloga muškaraca razlikuje se unutar različitih pristupa problemu muškosti, ali za ovaj rad rodna uloga muškarca nije toliko bitna budući da je u većini fašističkih režima vrlo jasna rodna granica između muškaraca i žena već ranije ustaljena devetnaestostoljetna rodna podjela. Ono što je za ovaj rad bitnije je sadržaj tih rodnih kategorija odnosno sadržaj koncepta muževnosti. Ponajprije, za analizu će biti izrazito koristan imagološki pristup, odnosno, čitanje i tumačenje različitih slika i simbola, tj. onoga što je njima rečeno, a što izostavljeno. Također, korisno će biti i uzeti u obzir stereotipe, ali i diskurs(e) o muškarcima. Ovaj će se rad analitički fokusirati na specifičan oblik muževnosti – fašističku muževnost. Međutim, kako bismo definirali fašističku muževnost, važno je najprije objasniti što se uopće smatra pod pojmom fašizam i kako će se on koristiti.

Fašizam

U ožujku 1919. godine u iznajmljenoj dvorani iznad trga San Sepolcro u Milanu okupilo se dvjestotinjak veterana, novinara, nezaposlenih sindikalnih vođa i umjetnika te se od tada traži točan opis pokreta koji su inicirali. Kako primjećuje i Roger Griffin, jedna od rijetkih tvrdnji o fašizmu koja nije kontroverza je da je *fašizam* naziv za politički pokret i kasnije stranku u Italiji.¹⁶ U mjesecima nakon prvog sastanka u Milanu, u talijanskoj politici se pojavljuje nova politička grupacija koja zahtijeva potpunu transformaciju Italije u duhu *cambattentismo* – požrtvovnih veterana Prvog svjetskog rata koji su dočekali „okaljanu pobjedu“ u planinama na sjeveru Italije.¹⁷ Jedan od prvih simbola koji su preuzeli bio je *Fasces* – snop pruća sa sjekirom, rimski simbol državnog autoriteta koji simbolizira snagu kroz jedinstvo.¹⁸

¹⁶ Roger Griffin, *The Nature of Fascism* (New York: Routledge, 1993.), 1. poglavlje (dalje: Griffin 1993)

¹⁷ Roger Griffin, *Fascism: Key Concepts in Political Theory* (Cambridge: Polity, 2018) (Dalje: Griffin 2018), Poglavlje 2, *The quest for a definition*

¹⁸ Ibid.

Marksističke interpretacije fašizma

Prva definicija fašizma koja ne dolazi od samih fašista nastaje iz pera marksista, što ne čudi budući da su se upravo proturatni socijalisti prvi našli na nišanu fašističke pesnice. Prvi krvavi sukob Fašista i boljševika vodio se odmah nakon okupljanja u Milanu i trajao je dvije godine – *biennio rosso*. Ishod je bio poraz boljševičkog pokreta u Italiji i uspostava fašizma kao nove političke alternative, barem na prvi pogled. Dvije godine nakon završetka sukoba Giovanni Zibordi objavljuje *Critica socialista del fascismo*, u kojemu Fašiste opisuje kao militante krupne buržoazije (ili barem revolucionare koje krupna buržoazija iskorištava) koji dižu revoluciju protiv „crvenih“, protiv liberalnog režima i protiv države.¹⁹

Dvije su daljnje varijacije marksističke interpretacije fašizma – teorija agenta (*agent theory*) i bonapartistička teorija. Zagovornici teorije agenta, između ostalog i Kominterna i post-staljinistički SSSR, smatraju da su fašisti paralegalno sredstvo buržoazije za obračun sa proletarijatom.²⁰ S druge strane, zagovornici bonapartističke teorije, u prvom redu Trotsky i većina poslijeratne ljevice koja nije stala uz SSSR, smatrali su da je suradnja buržoazije i fašista *ad hoc* rješenje za krizu kapitalizma. Drugim riječima, fašisti nisu proizašli iz buržoazije, ali su iskorišteni u svrhu očuvanja kapitalističkog poretka.²¹ Ova teorija je razlog zašto su i neki suvremeni politički pokreti i grupacije u lijevom diskursu svrstani u fašistički tabor (primjerice Nacionalni Savez Marine La Pen)²². U svakom slučaju, za marksiste fašizam je, izravno ili neizravno, proizvod kapitalističkog sustava proizvodnje i odnosa moći koje on nameće.²³

Liberalne interpretacije fašizma

Mnogo manje slaganja bilo je među liberalnim znanstvenicima. Oni su fašizam vidjeli kao raskid s linearnim tokom povijesti, pokušaj rušenja progresivnog napretka čovječanstva i, što je posebice opasno, narušavanje humanističkog ideala individualizma.²⁴ Ubrzo se stvorila potreba da se ova pojava kategorizira i da se odredi „fašistički minimum“. U ovom nekoordiniranom zadatku posebno su se istaknuli povjesničari i filozofi koji su na mnogo manje

¹⁹ Griffin 2018, Poglavlje 2, *The Marxist school: Fascism as the vanguard of capitalist reaction*

²⁰ Griffin 2018, Poglavlje 2, *The agent theory*

²¹ Griffin 2018, Poglavlje 2, *The Bonapartist thesis*

²² Griffin 2018, Poglavlje 2, *Later developments in Marxist theory*

²³ Eco

²⁴ Griffin 2018, Poglavlje 2, *The disarray of liberal historians*

očit način u svojim interpretacijama fašiz(a)ma branili i kritizirali određene aspekte modernog društveno-političkog ustroja.

Liberalni intelektualci su se često okretali povijesti kako bi razumjeli fenomen fašizma za kojega smatraju da je ishod konkretnih političkih zbivanja u poslijeratnoj Europi. Većinom postoji suglasnost da je to pokret koji korijene vuče iz devetnaestog stoljeća. Neki autori ga čak vežu uz trenutak začeca „dugog devetnaestog stoljeća“, uz Francusku revoluciju. Slavni britanski povjesničar George Lachmann Mosse, koji je sam pobjegao pred nacističkim terorom, kamen temeljac fašističkih pokreta vidi u trenutku jakobinske diktature kada u prvi plan dolazi „građanska religija“ u kojoj se štuje emancipirana masa: „Opća volja postala je nova religija izražena pomoću estetiku politike.“²⁵ Režim koji je tada nastao uveo je nove rituale, festivale, mitove i simbole koji su postali temelji svih kasnijih nacionalnih revolucija, i koji su najveću ulogu igrali u estetskom korpusu fašističkih pokreta.²⁶

Iz fašističke estetike nerijetko se izvlačila kritika masovne politike (*mass politics*). Tako Peter Sloterdijk, njemački filozof koji je često kritizirao „mase“ da narcisoidno percipiraju sebe kao središte povijesti i time cijelo društvo povlače za sobom,²⁷ NSDAP i nacistički pokret uopće naziva egalitarizmom usmjerenim protiv tradicionalnih elita.²⁸ Hannah Arendt se također slaže s takvim tvrdnjama te uvodi u diskurs i pojam „rulje“ (vl. prijevod engl. *mob/mob rule*)²⁹. Njena percepcija totalitarnih režima je, u suštini, plebiscitarna država s pojedincem na vrhu koji provodi njenu volju.³⁰

Ovakvi toquevillianski argumenti zanemaruju razvoj građanskih i volontarističkih institucija.³¹ Poput Mossea, i Arendt vidi korijene ovakve organizacije države u Francuskoj revoluciji.³² Arendt smatra da su u slučaju njemačkih nacista društvene elite izgubile kontrolu nad masom koja u tom trenutku počinje služiti samoj sebi i provodi vlastitu volju.³³ Međutim,

²⁵ George L. Mosse, „Fascism and the French Revolution“, *Journal of Contemporary History* 24 (Thousand Oaks: SAGE Publishing, 6. (dalje: Mosse)

²⁶ Mosse, 7.

²⁷ Ishay Landa, *Fascism and the Masses: The Revolt Against the Last Humans, 1848–1945* (New York: Routledge, 2018.), 2.

²⁸ Sloterdijk, Peter (2000) *Die Verachtung der Massen: Versuch über Kulturkämpfe in der modernen Gesellschaft*, (Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000.), 9-12

²⁹ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, (New York, Harvest Book, 1978.), 107. (Dalje: Arendt)

³⁰ Arendt, 318.

³¹ Dylan Riley, *The Civic Foundations Of Fascism In Europe: Italy, Spain, And Romania, 1870– 1945* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2010.), 10 (Dalje: Riley)

³² Ibid.

³³ Ibid.

danas je sve jasnije da su se fašistički režimi organski javljali ondje gdje su građanske i voluntarističke institucije najraširenije.³⁴ Tako su u trenutku preuzimanja vlasti talijanski Fašisti treća najpopularnija stranka u parlamentu, a najpopularniji su u područjima sa intenzivnim djelovanjem agrarnih kooperacijskih pokreta, na sjeveru Italije.³⁵ Stoga, organska pojava fašističkih pokreta nije znak raspada hijerarhijskog društva već upravo suprotno, manifestacija izrazito razvijenog građanskog društva.³⁶

Suvremene interpretacije fašizma

Nasuprot ranijim interpretacijama fašizama koje uvelike ovise o pojmu „mase“, fašisti su sami sebe vidjeli kao protivnike mase. Mussolini je najavio kako je razdoblje „svih“ stvar 19. stoljeća, kako je sada vrijeme za nekoliko odabranih, jer „kapitalizam je možda trebao demokraciju u devetnaestom stoljeću: danas, može i bez nje.“³⁷ Drugim riječima, kako primjećuje i Landa, za Mussolinija i ostale europske fašiste, fašizam „nije vlast većine već vladavina nad većinom.“³⁸ Za Hitlera je također vladavina mase predstavljala prijetnju. Židovi su stvorili marksizam kako bi nametnuli vlast mase koja guši povijesne ličnosti koje se pojavljuju i vode rasu u daljnji napredak.³⁹

Ovo je odličan primjer problema dvadesetostoljetnog pristupa ne-marksističke intelektualne elite problemu fašizma. Taj pristup je gotovo u potpunosti zanemarivao fašiste, njihove volontere i njihove entuzijastične glasače. Zbog povijesnog odnosa liberalnih elita prema fašizmu i fašistima razumijevanje uvjeta i okolnosti u kojima taj oblik političkog ponašanja postaje preferencijalan zamijenili su moralne osude fašističkih glasača, amorfnih „političkih masa“ i kolaboracionističkih konzervativaca u parlamentu.⁴⁰ Od posljednjeg desetljeća dvadesetog stoljeća do danas, nova generacija povjesničara pokušala je razumjeti fašizme, uvjete u kojima nastaju i načine na koje se manifestiraju. Javljaju se novi pristupi koji ovaj fenomen sagledavaju kroz rodne, transnacionalne, seksualne, psihoanalitičke i razne druge

³⁴ Riley, 10

³⁵ Ibid.

³⁶ Riley, 11-12

³⁷ Landa, 8. (vlastiti prijevod)

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Griffin 2018, Poglavlje 3, *A third way to understand fascism*

prizme. Ipak, definiranje „generičkog fašizma“, sada lišenog problema „fašističkog minimuma,“ ostao je sveti gral fašističkih studija.⁴¹

Najpoznatiji suvremeni pokušaj definiranja „generičkog fašizma“ dolazi iz pera Umberta Eca. Taj pokušaj dolazi u obliku eseja *Eternal Fascism* u kojemu pronalazi četrnaest zajedničkih točaka svih fašizama i iz toga konstruira ur-fašizam. Ovaj talijanski pisac, čiji je roman *Ime ruže* jedan od najhvaljenijih i najprodavanijih književnih djela dvadesetog stoljeća, i sam je proživio talijanski fašizam te tim više polaže pravo na primat u novom diskursu o fašizmu. On smatra da je najvažnija odlika fašizma kult tradicije koji sam po sebi implicira odbijanje modernosti. To je iracionalno, smatra Eco, i upravo je iracionalnost endemična fašistima i očituje se najviše u kultu akcije – činu radi čina koji treba frustriranu srednju klasu ujediniti i povratiti joj izgubljeni jasni društveni identitet (nacionalizam ili rasu). To se postiže konstantnim korištenjem rituala kojima se naglašava borba i žrtvovanje u čemu fašisti vide svrhu života. Najveća borba je, naravno, rat.⁴²

Međutim, definicija ur-fašizma ipak nije zaživjela među znanstvenicima koji se bave suvremenim studijama fašizma. U posljednjem desetljeću dvadesetog stoljeća posebice se istaknuo Roger Griffin, britanski profesor povijesti na javnom sveučilištu Oxford Brookes. U svom slavnom djelu *The Nature of Fascism*, on fašizam definira na sljedeći način: „Fašizam je podskup političke ideologije čija je mitska srž s različitim permutacijama palingenetski oblik populističkog ultranacionalizma“.⁴³

Ukratko, fašizam je palingenetski ultranacionalizam (*palingenetic ultranationalism*). Prvi dio ove definicije, palingenetski, Griffin slaže od grčkih riječi *palin* (ponovno) i *genesis* (rođenje).⁴⁴ Ovo ponovno rođenje razlikuje se od revolucije u tome što su fašisti isključivo politički utopisti, bez strukturalnog pristupa ideološkog, političkog i društvenog preobraćenja, smatra Griffin. Političku utopiju, koja nema predodređenu formu van obnove mitskog stanja nacije (ili rase), postižu kreativnom destrukcijom koja je klimaks duboko ukorijenjenog psihološkog poriva za pročišćenjem i obnovom.⁴⁵

⁴¹ Martin Blinkhorn, *Fascism and the right in Europe, 1919-1945* (London: Routledge, 2000.), 5.

⁴² Umberto Eco, „Ur-Fascism“, *The New York Review of Books*, 22.6.1995., (<https://www.nybooks.com/articles/1995/06/22/ur-fascism/>, pristup ostvaren 21.7.2020., dalje: Eco)

⁴³ Roger Griffin, *The Nature of Fascism* (New York: Routledge, 1991., digitalno izdanje, 2006.), 2. poglavlje, *A concise definition of Fascism* (Dalje: Griffin, 1991)

⁴⁴ Griffin 2018, Poglavlje 3, *Palingenetic ultranationalism*

⁴⁵ Ibid.

Drugi dio Griffinove definicije, ultra-nacionalizam, odnosi se na mitsku predodžbu pranicije, kvazi-povijesnu „otadžbinu“ koja postoji kao rasni konstrukt u fašističkoj mitologiji. Od pojedinca se očekuje da sve svoje bivanje podredi obnovi te pranicije, aspektu koji se u studijama fašizma naziva integralni nacionalizam. Herojska služba ovoj nadnaciji svrha je sama za sebe i pojedinac bi u njoj trebao zadovoljiti sve društvene potrebe. Od pojedinca se očekuje da sam sebe podredi naciji i da postane dijelom živućeg organizma, dijelom integralističke nacije. Obnova (palingeneza) ultra-nacije postiže se pomoću iscjeljujućeg nasilja, bilo da se radi o unutarnjem „čišćenju“ nacije ili o ratu.

Nasuprot suvremenim pokušajima definiranja „fašističkog minimuma,“ pozicionirao se Robert Owen Paxton. On je američki povjesničar koji je zbog svog poznavanja Višijevske Francuske pozvan kao sudski vještak u suđenju Maurice Paponu za zločine protiv čovječnosti. Papon je poslije rata bio visoko rangirani politički činovnik, istančani gaulist, te je u trenutku kada je vlast saznala za njegove zločine služio kao ministar državnog budžeta premijera Raymonda Barrea. Paxton je, u neku ruku, i glavni krivac za suđenje. Njegova knjiga, koja je ponovno otvorila diskurs o kolaboraciji u Francuskoj osamdesetih, *Vichy France: Old Guard and New Order* konstruirala je narativ o Višijevskoj Francuskoj koji se uvelike kosio sa službenom povijesti koju je propagirala gaulistička vlada. Razlog tomu je činjenica da je Paxton većinom koristio materijale iz njemačkih arhiva koji su pričali potpuno drugačiju priču od francuskog mita o tihom otporu Višijevske Francuske.⁴⁶

Kao što je u sudnici težište stavljao na ono što je činjeno, a ne ono što je zagovarano, tako je i u svom historiografskom radu veliku pažnju posvetio fašističkim djelima, a ne riječima. Time čini veliki odmak od dotadašnjih shvaćanja fašizama. Za Paxtona je puno manje bitna fašistička preokupacija ultra-nacijom ili retorika palingeneze. Ono što je bitno, smatra Paxton, je njihovo djelovanje. Shvaćajući da se fašizam kao političko djelovanje mijenja ovisno o položaju fašista u društveno-političkom uređenju, Paxton predlaže podjelu fašističkih režima s obzirom na razinu utjecaja koju imaju, s kime surađuju i kakav je utjecaj vanjskog svijeta na državni aparat. Tako političko djelovanje fašista Paxton dijeli u pet etapa – (1) uspostava pokreta, (2) ukorjenjivanje u politički sustav, (3) osvajanje moći, (4) obnašanje vlasti i (5) entropija ili radikalizacija.⁴⁷ Po njegovoj podjeli jedino su Fašistička Italija i Nacistička

⁴⁶ Elisabeth Bumiller, „A Historian Defends His Leap From Past To Present“, *New York Times* (31.1.1998.), 7.

⁴⁷ Paxton, 28.

Njemačka dospjele do četvrte i pete faze, a Ustaše su bile treći „najnapredniji“ domicilni fašistički režim na svijetu.⁴⁸

Za svrhu proučavanja konstrukcije ustaške muževnosti najkorisniji je pristup fašizmu Roberta Paxtona. On pruža okvir koji uvažava razlike između fašističkih režima bez traženja „fašističkog minimuma“ koji se pronalazi u retorici, a ne djelovanju. Razlike fašističkih pokreta primarno se manifestiraju u fazama razvoja određenog fašističkog pokreta. Međutim, njegov pristup također ostavlja prostor za proučavanju elemenata u kojima se očituje specifičnost fašizma kao političkog djelovanja. Svojim teorijskim fokusom na djelovanje, prije nego li na ideologijsku nadgradnju, također pomaže u istraživanju ustaša koji nisu ostavili bogatu riznicu političko-teorijskih traktata i društvenih kritika. Umjesto toga, ostavili su velik broj izvora koji govore o ustaškim djelima i planovima za djelovanje.

Stoga neće biti na odmet na koncu citirati cjelovitu definiciju fašizma Roberta Paxtona: „Fašizam bi se mogao opisati kao oblik političkog ponašanja obilježen opsesivnom preokupacijom o propadanju zajednice, poniženju, žrtvovanju praćenom kompenzacijskim kultom ujedinjenja, energije i čistoće, u kojem masovna stranka posvećenih nacionalističkih militanata, djelujući u vrijeme teške ali učinkovite suradnje s tradicionalnim elitama, napušta demokratske slobode i uz iskupljujuće nasilje te bez obzira na moralna i zakonska ograničenja, nastoji ostvariti ciljeve čišćenja u zemlji i ekspanzije u inozemstvu.“⁴⁹

Die Weltanschauung

Iako ne postoji širok znanstveni konsenzus oko toga što točno jest fašizam, korisno je ponajprije intelektualno kontekstualizirati svjetonazore fašističkih pokreta u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Ondašnja koncepcija rase, a ne mase ili klase, igrala je središnju ulogu u

⁴⁸ Paxton, 117-118

⁴⁹ Paxton, 225.

ideologiji i političkoj organizaciji europskih fašista. Kriminalistička pozitivistička škola Cesarea Lombrosa imala je posebno veliku ulogu u propagiranju znanstvenog rasizma, a posebnu ulogu u tome imao je Alfredo Niceforo, najpoznatiji Lombrosov učenik.⁵⁰ Niceforo je smatrao da je Lombrosov pristup rasama previše jednostavan – kombiniranje frenologije i fiziognomije kako bi se pronašli uzorci lubanje i kostiju koji upućuju na moguće atavističko ponašanje.

Nasuprot Lombrosovoj frenologiji, Niceforo želi objektivizirati diskurs o rasama te uvodi „sanitarnu statistiku“.⁵¹ Pomoću nje pokušava objasniti društvenu, kulturnu i gospodarsku razliku između „primitivnog Juga“ i razvijenog Sjevera Italije.⁵² U rasni diskurs uvodi problem okoliša – loša zemlja, močvare i klima odgovorni su za kulturno i industrijsko zaostajanje Juga. Sukladno tome, fašisti u Italiji stvaraju programe agrarne modernizacije – *bonifica agricola*, ali prateći istu logiku i programe kulturne modernizacije – *bonifica della cultura* i modernizacije talijanske rase – *bonifica umana*.⁵³

Fašistički pogled na svijet, njihov *Weltanschauung*, izrazito je darvinistički. Za razliku od marksista koji odnose moći u društvu objašnjavaju pomoću dijalektičkog materijalizma, fašistička dijalektika je mnogo jednostavnija. Povijest vide manihejski – kao sukob čistih (dobrih) i nečistih (zlih), a glavni sukob se vodi između rasa, s time da samo jedna može imati primat nad ostalima.⁵⁴ Sukob između rasa vodi se primarno agresivnim ratom pri čemu je glavni plijen – teritorij: *Lebensraum*, *spazio vitale*, odnosno *životni prostor*.⁵⁵ Za uspješno vođenje takvog svjetsko-povijesnog sukoba potrebno je od postojeće genetske podloge stvoriti novog čovjeka dostojnog nadržase, novog muškarca – nadmuškarca.

⁵⁰ Angelo Matteo Caglioti, „Race, Statistics and Italian Eugenics: Alfredo Niceforo's Trajectory from Lombroso to Fascism (1876-1960)“, *European History Quarterly* 47(3) (New York: SAGE Publications, 2017.), 464. (dalje: Caglioti)

⁵¹ Caglioti, 471.

⁵² Ruth Ben-Ghiat, *Fascist Modernities: Italy, 1922-1945*. (Berkeley: University of California Press, 2001., 3-4 (Dalje: Ben-Ghiat)

⁵³ Ben-Ghiat, 4.

⁵⁴ Robert O. Paxton, *Anatomija Fašizma* (Zagreb: Naslijede, 2012.), 45. (dalje: Paxton)

⁵⁵ Paxton, 162.

Fašistička estetika

Svi oblici fašizma dijelili su određeni oblik estetike, odnosno, koristili su estetiku u političke svrhe.⁵⁶ Štoviše, estetika je zamijenila veliki dio tradicionalne političke kampanje, poput debata i političkih programa: „Fašisti su namjerno zamijenili racionalne rasprave neposrednim senzualnim iskustvom politike preoblikovane u estetiku [...] [Walter] Benjamin je još 1936. upozorio da je rat krajnje fašističko estetsko iskustvo.“⁵⁷ Sinteza fašističke teorije, kako primjećuje jedan talijanski fašist 1920. godine, može se svesti na jednu riječ – „šaka“.⁵⁸

Ljepota i sklad su dominantne crte fašističke estetike. Europska srednja klasa je dugo težila za određenim standardom ljepote.⁵⁹ Ona je također u međuratnoj Europi društveno i politički najutjecajnije, a u Njemačkoj i najveće glasačko tijelo nacista.⁶⁰ Tako je određen ukus u umjetnost bio *conditio sine qua non* europske krupne i sitne buržoazije.⁶¹ Dva najveća fašistička pokreta – talijanski i njemački, posebno su bili ponosni na ono što su smatrali vlastitim kulturnim nasljeđem.⁶² Već od osamnaestog stoljeća europska buržoazija otkriva klasičnu umjetnost antičkog razdoblja te od tada taj interes prožima sve grane umjetnosti.

Umjetnost je u fašizmu bila u službi politike. Iako u većini slučajeva fašistički pokreti nisu imali službene oblike umjetnosti, postojale su razne zabrane (npr. *Entartete Kunst* Nacista koji su branili javne prikaze „degenerativne“ umjetnosti – suvremene, ne-njemačke, židovske, komunističke i suvremene), a postojali su i preferirani žanrovi. To se ponajviše očitovalo u arhitekturi, gdje dominiraju monumentalne klasicističke grandiozne strukture (*Foro Mussolini*, *Reichstag*, *Große Halle*). Ulice su također prilagođavane fašističkim potrebama – široke kako bi se mogle prilagoditi raznim ritualima.⁶³

Rezidencijalna arhitektura također je služila politici. Tako se javljaju različite fašističke varijante rezidencijalne arhitekture, poput talijanske koja naglašava uniformnost društva i koja je podređena korporatističkoj državi. Dobar primjer takve arhitekture je gradić Raša (*Arsia*) pored Labina, kojeg su izgradili talijanski fašisti kako bi u njemu smjestili talijanske rudare. S

⁵⁶ George L. Mosse, "Fascist Aesthetics and Society: Some Considerations.", *Journal of Contemporary History* 31(2) (Los Angeles: SAGE Publications, 1996), 245. (Dalje: Mosse 1996)

⁵⁷ Paxton, 22.

⁵⁸ Paxton, 23.

⁵⁹ Mosse 1996, 246.

⁶⁰ Thomas Childers, *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*. (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1983.), 262.

⁶¹ Ibid.

⁶² Mosse 1996, 247.

⁶³ Ibid.

druge strane Nacisti su prigrlili već popularni *Heimstil* koji naglašava pučke elemente u arhitekturi. Tako su Mladen Kauzlarić i Milovan Kovačević dobili natječaj za projekte izgradnje škola u Bosni i Gorskom kotaru koje su bile projektirane u tom pučkom stilu.⁶⁴

Određeni standard ljepote očekivao se i od političkih performansa. Tako je pjesnik i veteran Gabriele D'Annunzio, bio pionir estetske politike i izvršio je jedan od najvećih utjecaja na rane fašiste te je svoj pjesnički život ovjekovječio u kratkotrajnoj okupaciji Rijeke, a ponajviše u takozvanim „kolokvijima“. Tada bi se sa balkona obraćao talijanskom stanovništvu Rijeke i vojnicima s kojima je ušao u grad koji su uzbuđeno uzvraćali na njegov ratni poklik *Alalà!* sa „Eia, Eia, Eia! Alalà!“. Ovi poklici su posuđeni iz Homerove *Ilijade*, a D'Annunzio je svoje „kolokvije“ nazivao „parlamentom na otvorenom“ i „prvim oblikom direktne komunikacije vladara i ljudi još od grčkih vremena.“⁶⁵

Die Entartung

Fašistička estetika nije bila ograničena samo na arhitekturu ili političke performanse. Opsjednutost klasičnim periodom antičke umjetnosti prodrila je i u novi oblik diskursa – suvremeni oblik stereotipa koji naglašava cjelovitost ljudskog bića, duha i tijela.⁶⁶ Ideja da je tijelo iskaz duhovnog zdravlja postaje sve učestalija, stoga se i posebna pozornost počinje poklanjati održavanju fizičkog zdravlja. Standard ljepote i ovdje je nadahnut klasičnom umjetnošću, posebice kipovima, pa tako ideal muške ljepote postaje mišićavo tijelo starih grčkih kipova.⁶⁷ Za fašiste, ali i šire europsko društvo, taj standard je postao simbol samokontrole i plodnosti.⁶⁸

Ljepota, iako estetska kategorija, za fašiste nije posjedovala samo estetski aspekt. Ona je duboko povezana sa konceptom degeneracije (*die Entartung*) koji je među fašistima shvaćan kao što je nekoć bila općeprihvaćena teorija mijazme – ideja da loš zrak koji nastaje tokom procesa organskog raspada uzrokuje bolesti. U kontekstu fašizma degeneracija je biologizam

⁶⁴ „Natječaj tehničkog odjela Banske Vlasti ZA TIPOVE NARODNIH ŠKOLA U HRVATSKOJ“, *Jutarnji List*. 9.3.1941., 9. (<https://1.bp.blogspot.com/-Qil67yFn2jM/T2CVn2EaCgI/AAAAAAAAAgU/ljSgAh1mZCQ/s1600/22+Natje%25C4%258Daj+za+tipove+narodnih+%25C5%25A1kola.jpg>)

⁶⁵ Lucy Hughes-Hallet, *The Pike: Gabriele d'Annunzio, Poet, Seducer and Preacher of War* (London: Fourth Estate, 2013.), poglavlje *The City of the Holocaust*

⁶⁶ Mosse 1996, 248.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

koji je često korišten van korica medicinskih udžbenika. Štoviše, vjerojatno najpoznatiji slučaj korištenja ovog pojma je *Entartete Kunst*, izložba u Münchenu 1937., veoma popularna izložba suvremene umjetnosti koja je služila njemačkom narodu kao primjer degeneričke umjetnosti koja bi, ukoliko joj se dopusti, mogla degenerirati njemački narod.⁶⁹

Pojam degeneracije, dakle, igra važnu ulogu u fašističkom imaginariju. Sam pojam degeneracije, kao biologizam u kulturnom diskursu, došao je posredstvom njemačkog Židova i jednog od osnivača cionističkog pokreta – Maxa Nordaua. On uvodi pojam *entarten* koji u njemačkom jeziku nastaje od fraze *aus der Art schlagen*⁷⁰, i znači biti u neskladu sa svojom formom. Nacisti ovaj pojam integriraju u vlastiti diskurs o rasama pretpostavljajući postojanje *idealtipa*, odnosno, pra-forme rase od koje se narod odrodio. Zadatak fašista bio je, između ostalog, povratiti ili obnoviti (regenerirati) društvo - *Nuova Civiltà* ili *Reich*.

Za takav pothvat bilo je potrebno identificirati agente degeneracije. Tako su Nacisti smatrali da iza suvremene umjetnosti stoje židovski kulturni djelatnici u službi kulturnog boljševizma (*Kulturbolschewismus*)⁷¹. Židove se redovito izjednačavalo s marksizmom. Ovu pojavu Timothy Snyder naziva „mit o židovskom boljševizmu“ (*Judeobolshevik myth*).⁷² Taj mit služio je Hitleru da predstavi židovskog svjetovnog slabića kao drugost snažnoj njemačkoj nebeskoj rasi, koji se koristi nepoštenim metodama koje degeneriraju jer se ne usuđuje puštati u direktni sukob sa nadčovjekom.⁷³

Erotika fašizma i seksualna politika

Tjelesni ideal fašističkog nadčovjeka koji bi trebao nadvladati sve ostale rase diseminiran je u umjetnosti koja je erotska, ali lišena pornografije. Strogi standard ljepote i njegovo nemilosrdno propagiranje s bezbroj kipova nagih mišićavih muškaraca i vitkih žena diljem gradova stanovnike je obasipalo slikama i idejama estetskog ideala arijevske ili

⁶⁹ Stephanie Barron, *Degenerate Art: The Fate of the Avant-Garde in Nazi Germany*, (Harry N. Abrams, 1991.), 11.

⁷⁰ Todd Samuel Presner, “‘Clear heads, Solid Stomachs, and Hard Muscles’: Max Nordau and the aesthetic of Jewish regeneration“ u *Modernism/Modernity*, Baltimore: John Hopkins University Press, 277

⁷¹ Ibid.

⁷² Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015., digitalno izdanje), 1. poglavlje, *Living Space*

⁷³ Ibid.

talijanske rase, odnosno *razze*.⁷⁴ Roger Griffin smatra kako su te skulpture bile lišene erotike (*de-eroticized*).⁷⁵ Ovdje se, naime, radi o konceptualnoj nejasnoći koju je potrebno rasvijetliti jer je erotika važan element fašističke estetike. Tako je, primjerice Lynn Hunt još ranih devedesetih primijetila konceptualnu odvojenost pojmova erotike i pornografije.⁷⁶

Pristupi li se fašističkoj estetici s tom distinkcijom na umu, može se zamijetiti kako je ona erotska, jer pobuđuje osjećaje koji su površinski seksualni. Međutim, fašistička estetika ne sadrži pornografske elemente te time ne pruža priliku za seksualno razrješenje osjećaja koje bi takva estetika trebala pobuditi. Umjesto toga, energiju kanalizira na ostale načine, primarno u političke rituale i nasilje.⁷⁷

Da fašistički režimi kultiviraju određeni oblik ne-pornografske erotike jasno je razmotri li se fašistička politika seksualnosti. Nacistička dvostruka seksualna politika posebno je zanimljiva. S jedne strane restriktivne mjere sterilizacije, prisilnog pobačaja i ubojstva „neželjenih“ – Židova, seksualnih manjina i osoba sa poteškoćama u razvoju, i s druge strane zabrana kontracepcije, abortusa i financijski poticaji za zdrave heteroseksualne Arijevce.⁷⁸ Restriktivne mjere su služile kako bi se diferencirali poželjni seksualni parovi odnosno oni na koje se takve mjere nisu odnosile.⁷⁹

Međutim, u nacističkoj Njemačkoj seksualni purizam ipak nije prevladao. Nacistička seksualna politika nije bila izravna inkorporacija postojećih inklinacija ka restriktivnom seksualnom ponašanju i kršćanske reakcije na percipirane užase seksualnog liberalizma weimarskog Berlina, Hamburga i ostalih njemačkih velegradova.⁸⁰ Umjesto toga, Nacisti su i ovdje prigrlili dvostruku politiku kako ne bi povrijedili kršćanske osjećaje – poslijeratna seksualna liberalizacija tolerirana je samo za heteroseksualne zdrave arijevce. Za ostale, pogotovo homoseksualnu populaciju, na djelu su bile najstrože seksualno represivne mjere,

⁷⁴ Roger Griffin, *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler* (New York: Palgrave MacMillan, 2007), 22., 286. (Dalje: Griffin 2007)

⁷⁵ Griffin 2007, 286.

⁷⁶ Lynn Hunt, „Introduction“ u: *Eroticism and the Body Politic* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1991.)

⁷⁷ Dagmar Herzog, *Sex after Fascism: Memory and Morality in Twentieth-Century Germany* (Princeton: Princeton University Press, 2005.), 2. (Dalje: Herzog 2005)

⁷⁸ Herzog 2005, 10.

⁷⁹ Herzog 2005, 18.

⁸⁰ Herzog 2005, 17.

uključujući ubojstva. Na taj način su politički kapital koji je postojao u kampanjama protiv seksualne liberalizacije nacisti usmjerili u vlastite rasne kampanje.⁸¹

S druge strane Alpa, talijanski fašisti su također kanalizirali postojeće seksualne anksioznosti u vlastitu rasnu kampanju. Tako je maršal Rodolfo Graziani, koji je postao potkralj kolonizirane Etiopije 1936., izjavio kako je strast iskazana prilikom osvajanja kolonije najmuževnija i najstrasnija energija koju Talijan može iskazati te kako su kolonije prilika da se pokaže kapacitet pojedinca za dominaciju i njegova moć kao vojnika.⁸² Etiopija je tako postala mjesto gdje se kalio novi fašistički čovjek koji je svoju rasno predodređenu superiornost mogao (i morao) vježbati na domicilnom stanovništvu.⁸³

Kao i u nacističkoj Njemačkoj, i fašistička Italija je tražila načine kako da kultivira erotsku energiju među mladima a da ne ugrozi srednjo-klasne tradicionalističke osjećaje. U tridesetim godinama dvadesetog stoljeća u talijanskoj je javnosti sve učestalija percepcija etiopskih domicilnih žena kao kolonijalnih subjekata koje željno iščekuju svog bijelog gospodara/spasitelja. Za širenje ove fantazije i zločine koji su uslijedili zbog nje odgovorna je i talijanska seksualna politika koja je golotinju dozvoljavala jedino u umjetnosti, pa su tako buduće talijanske vojnike i nove fašističke muškarce u izlozima pozdravljale biste etiopskih žena.⁸⁴ Kada su 1935. talijanski vojnici otišli u osvajački pohod, neki od njih su pjevušili tada vrlo popularnu pjesmu *Faccetta nera* („Lijepo lice crnkinje“).

Međutim, sva ta uspješno kultivirana želja za nacionalnom dominacijom nad Etiopijom, odnosno tjelesnom dominacijom nad Etiopkinjama, doslovno je porodila negativne posljedice po Fašiste. Nad talijansku kolonijalnu vojsku nadvio se oblak *meticcata* – miješanja rasa.⁸⁵ Naravno, talijansko vodstvo nije bilo motivirano brigom o domicilnim ženama, nego brigom o vlastitoj rasnoj higijeni. Tako je vrlo brzo pjesma *Faccetta nera* postala simbol rasne izdaje.⁸⁶ Muškarcima koji su boravili u kolonijalnoj Etiopiji izdana je zabrana boravka dulje od šest mjeseci ukoliko ih u njihovoj kolonijalnoj avanturi nije pratila njihova supruga.

⁸¹ Herzog 2005, 16-18.

⁸² Marie-Anne Matard-Bonucci, “ Italian Fascism’s Ethiopian Conquest and the Dream of a Prescribed Sexuality“ u: *Brutality and Desire: War and Sexuality in Europe’s Twentieth Century*, ur: Dagmar Herzog (New York: Palgrave MacMillan, 2009.), 91. (Dalje: Ethiopian conquest)

⁸³ Ethiopian conquest, 92.

⁸⁴ Ethiopian conquest, 92-93

⁸⁵ Ethiopian conquest, 94-95

⁸⁶ Ethiopian conquest, 96.

Fašistička dvostruka politika seksualnosti također je vidljiva i u izradi i provedbi zakona. Već 1937. godine uslijedio je zakon o zabrani odnosa intimne naravi između Talijana i kolonijalnih subjekata.⁸⁷ Ipak, suci su prema talijanskim vojnicima koje je ovaj zakon zahvatio bili blaži nego što bi se očekivalo, pa su tako u nekoliko oslobađajućih presuda ipak dozvolili međurasne odnose. Cilj je bio zaštititi interese novih talijanskih muškaraca koji su uključivali zadovoljavanje seksualnih potreba u svrhu očuvanja psihološkog zdravlja, naravno, nauštrb tjelesne autonomije kolonijalnih podanica.⁸⁸

Fašistička muževnost

Ipak, najprije je bilo potrebno stvoriti muškarce koje je Italija u kasnim tridesetim godinama štitila od rasne degeneracije. Taj projekt bio je jedan od najvažnijih fašističkih projekata uopće, kao dio glavnog fašističkog projekta – izgradnje novog svijeta po uzoru na vlastite, idealizirane slike. Zato je Theo Lang, član Britanske Unije Fašista (*British Union of Fascists*) 1935. najavio „Ovo stoljeće je naše! I mi ćemo ga proživjeti u potpunoj ljepoti naše muževnosti.“⁸⁹ Kako bi realizirali novo fašističko stoljeće, planirali su koristiti „muževnost, hrabrost, misao i disciplinu“ kao „oružja s kojima se ostvaruje sigurnost, mir i komfor.“⁹⁰ Novi fašistički muškarci bi taj mir i komfor osigurali kaljenjem u globalnom rasnom ratu.

Ideja o stvaranju novog svijeta iz pepela svjetskog rasnog rata potječe iz tumačenja devetnaestostoljetnih javnih intelektualaca. Jedan od njih je Herbert Spencer, posebno uvažen među fašističkim ideolozima. Spencer je skrojio poznatu tezu o „preživljavanju najpodobnijih“ (*survival of the fittest*), spojivši Darwinovu tezu o prirodnoj selekciji s vlastitom teorijom ekonomije.⁹¹ Uzevši Spencerovu interpretaciju prirodne selekcije kao podlogu, mnogi fašisti, i oni koji će to tek postati, okrenuli su se Friedrichu Nietzscheu kao odgovoru na pitanje kako preživjeti u tom vječnom sukobu, doslovno shvativši Nietzscheovu tezu o nadčovjeku (*Übermensch*) kao zagovaranje stvaranja novog čovjeka (muškarca) metodama genetske selekcije te fizičke i duhovne izgradnje mladeži.⁹²

⁸⁷ Ethiopian conquest, 98.

⁸⁸ Ethiopian conquest, 99.

⁸⁹ Tony Collins, „Return to manhood: the cult of masculinity and the British union of fascists“, *The International Journal of the History of Sport* 16, br. 4 (1999.), 6. (Dalje: Collins)

⁹⁰ Ibid

⁹¹ James Anthony Mangan, „Prologue: Legacies“ u: *Shaping the Superman: Fascist body as political icon*, ur: James Anthony Mangan (New York: Routledge, 2013.), 1. poglavlje

⁹² Ibid.

Međutim, Herbert Spencer nije djelovao u vakuumu. Njegova koncepcija nastaje u stoljeću kada se rađa i javna kultura tijela koja je postala posebno popularnom u njemačkim zemljama. Friedrich Ludwig Jahn je u Prusiji stvorio nacionalistički pokret kulture tijela *Turner*, odnosno, gimnastiku s njemačkim kulturnim karakteristikama.⁹³ Od svojih je učenika želio stvoriti vojnike spremne na otpor Napoleonovim vojnicima i to je činio razvijanjem tijela i duha. Kako bi to postigao, organizirao je treninge po uzoru na vojne pripreme, s marševima, treninzima plivanja, trčanja, pucanja i mačevanja. Treninge je završavao citiranjem vlastitih radova, poput *Deutsches Volkstum* u kojemu tvrdi: „Što je čišća nacija, to je bolja, što je više miješana, to je gora... Manjkave nacije i manjkavi jezici moraju nestati ili biti istrijebljeni.“⁹⁴

U dvadesetom stoljeću, dakle, sve je bilo spremno za izgradnju nove slike muškarca koji će biti spreman suočiti se s nedaćama modernizma. Plodno tlo fašistima pružila je nacionalizacija masovnih pokreta, poput njemačkih *Turner* pokreta i sličnih lokalnih varijacija (Sokolski pokreti među austro-ugarskim Slavenima), kao i sakralizacija javnih simbola i rituala.⁹⁵ Fašisti su tome pridodali i kult ličnosti i okrunili ga lokalnim varijantama naziva vođe – poglavnik, *il duce*, *der Führer*, *Conducător*, *Nemzetvezető*, *caudillo*.

Svi fašistički nacionalni simboli i rituali ujedinjeni su u „muškarcu sudbine“- vođi. Od Talijana su fašisti tražili da „vjeruju, slušaju i bore se“ za *Ducea*⁹⁶. Kako bi se povratila slava Talijana, nasljednicima Rimskog Carstva, bilo je potrebno stvoriti novog Talijana koji je „plodan, dinamičan i ratoboran.“⁹⁷ Kako bi se razlikovao od druga dva moćna talijanska muškarca, pape i kralja, Mussolini je pomoću propagande stvorio ideju novog Talijana koji je nalik njemu. Novi Talijan posjedovao bi, po uzoru na *ducea*, dinamizam, političku beskrupuloznost, strast za pokretom, sportom te bi fizički dominirao prostorom.⁹⁸

Slika njega samoga, a time i budućeg novog Talijana, koju je Mussolini propagirao, pokazivala je sasvim različitu političku figuru od uobičajene. Umjesto da se naglasak stavlja na ostvarivanje mira i reda pomoću suvremene i efikasne vladavine, Mussolini je sebe prikazivao kao ovjekovječenje *deus ex machina*, čovjeka koji je bio uvijek u pokretu, uvijek

⁹³ Wolfgang Weber, Paula Black, „Muscular Anschluss: German bodies and Austrian imitators“, *The International Journal of the History of Sport* 16, br. 4 (1999.), 63.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Gigliola Gori, „Model of masculinity: Mussolini, the 'new Italian' of the Fascist era.“, *The International Journal of the History of Sport* 16, br. 4. (1999.) 28. (dalje: Gori)

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Gori, 38.

glaslan, uvijek prisutan, uvijek nepredvidljiv, ali uvijek polučujući rezultate.⁹⁹ Na slikama je često prikazivan golih prsa ili u raskoraku dok stoji. Kada ga se prikazivalo u pokretu, obično je jahao na konju ili se vozio u autu.¹⁰⁰ Kut snimanja u većini slučajeva je bila žablja perspektiva, kako bi se sakrio njegov nizak i zdepast stas. Iz te perspektive su ga često viđali i stanovnici Rima u njegovim mnogobrojnim glasnim i dinamičnim prodikama s balkona.¹⁰¹

Mussolinijev nastup savršeno je odgovarao senzibilitetima talijanske srednje klase. Nova generacija buržoazije odrasla je poštujući klasičnu umjetnost.¹⁰² Kipovi su bili poseban izvor muževnog ponosa talijanskih fašista – prikazujući vječno mlada i mišićava tijela nacionalnih predaka. Kako je već spomenuto ranije, oracije a balkona su se također često pozivale na staru antičku tradiciju izravnog dijaloga vođe i naroda. Kad je riječ o korporealnoj ikonografiji fašizma, u suprotnosti s fašističkim vječno mladim tijelom u pokretu, prikazivana su kržljava tijela „degeneričkih umjetnika“, debelo i nepokretno tijelo liberalnih buržuja, mršavo tijelo s prevelikim nosom židovskih profitera i neskladno tijelo afričkih crnaca¹⁰³. Talijane su pozivali da prigrle već svima poznate simbole muževnosti nasuprot degeneričkih oblicika muževnosti pod motom *mens sana in corpore sano*.¹⁰⁴

Na važnost muževnosti za fašiste ukazuje i direktno referiranje na potrebu za novim vođom, pravim muškarcem. Tako je francuski fašist Pierre Drieu La Rochelle odnos vođe i „mase“ shvaćao psihoseksualno – društvu su liberalni i socijalistički govornici postali dosadni, odnosno, tradicionalni političari (i socijalisti) su stvorili feminizirano i slabo društvo koje sada traži muža, muškarca koji će ih čvrsto voditi – fašističkog vođu.¹⁰⁵ Alphonse Seche, francuski novinar poznat po desničarskim napisima optužio je vlastodršce Treće Republike da su sa svojim demokratskim normama od Francuske stvorili društvo žena koje sada žudi za dominantnim i zaštitnički nastrojenim muškarcem.¹⁰⁶

Konačno, fašistički diskurs o društvu, koji redovito naglašava važnost muževne figure koja vlada nad društvom, izaziva reakciju anti-fašista koji negiraju implicitnu muževnost vođe.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Gori, 35-37

¹⁰¹ Gori, 37.

¹⁰² Gori, 39.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Mark Meyers, „Feminizing Fascist Men: Crowd Psychology, Gender, and Sexuality in French Antifascism, 1929–1945“, *French Historical Studies* 29 br. 1 (2006.): 123.-124., 125.

(dalje: Meyers)

¹⁰⁶ Meyers, 124.

Tako avangardni društveni teoretičar Roger Caillois i novinar Jean Guéhenno, ljevičar, kritiziraju Hitlera da ne vlada masom već da masa vlada njime, a on vrši dužnost tumača mase.¹⁰⁷ Ljevičar i disident iz nacističke Njemačke, novinar Konrad Heiden, smatra da nacizam feminizira muškarce, budući da nacizam od pojedinca zahtijeva potpunu podložnost državi, odnosno, poricanje individualnosti u korist kolektiva. Time nacizam pojedinca okreće od usmjeravanja svoje produktivne snage prema vanjskom cilju, objektu, prema unutarnjem – prema subjektu. Budući da je produktivna snaga nacizma negativna, odnosno destruktivna, nacizam se urušava sam u sebe. Heiden smatra da su glavni impulsi nacizma rastapanje pojedinca u kolektivu, samokažnjavanje i emaskulinizacija pretvaranjem sebe u mrava bez glasa i volje.¹⁰⁸ Heiden također vidi međuraće kao eru ženstvenosti, uzrokovanu masovnom pogibelji mladih europskih muškaraca na bojištima Prvog svjetskog rata.¹⁰⁹

Ustaše

Ustaški pokret, „[...] hrvatski fašizam ili hrvatska inačica [fašizma]“¹¹⁰, dijeli karakteristike i talijanskog i njemačkog oblika fašizma, što se najjasnije raspoznaje po određenom obliku diskursa. Ukoliko se oslonimo na Paxtonovu definiciju fašizma, vidljivo je da je ustaški pokret prije svega obilježen „opsesivnom preokupacijom o propadanju zajednice, poniženju“.¹¹¹ Tako su u službenom listu *Ustaša* česte žalopojke o ropstvu i poniženju : „Počet će borba krvava, / Da nas iz ropstva izbavi: / Zarobiv dom naš / prevarom barbar...“¹¹² Čak i nakon dolaska na vlast, Ustaše održavaju diskurs o poniženju koji potječe iz prošlog desetljeća: „Zarobljenu domovinu / pogaženo selo, dom, / oslobodit krvlju ide / i junačkom desnicom. // Ruglo bo je za Hrvata / biti tuđji podanik, / kad je viko od vjekova / bit u boju pobjednik.“¹¹³

Element nasilja prisutan u diskursu talijanskog i njemačkog fašizma prisutan je i u ustaškom pokretu. Paxton to naziva „kompenzacijskim kultom ujedinjenja, energije i čistoće“, a rješenje koje predlažu fašisti naziva „iskupljujuće nasilje“.¹¹⁴ Sukladno tome, bezimeni autor za službeni list *Ustaša* vrlo izravnom metaforom daje upute kako iscijeliti naciju nasiljem:

¹⁰⁷ Meyers, 126.

¹⁰⁸ Meyers 127.-128.

¹⁰⁹ Meyers, 129.

¹¹⁰ Petar Macut, *Ustaška mladež: Povijest organizacije koja je brinula o podmlatku Ustaškog pokreta* (Zagreb: Despot infinitus, 2018.), 7. (dalje: Macut)

¹¹¹ Paxton, 225.

¹¹² „Ustaška Budnica.“, *Ustaša: Vjesnik Hrvatskih Revolucionaraca* (Svibanj, 1930.), 1.

¹¹³ Ante Pavelić, „Ustaška koračnica“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 13. lipnja 1941 (Gradska knjižnica Zagreb, g. 1941, P-2-26), 8.

¹¹⁴ Paxton, 225.

„Smeća i korova bilo je dosta u našoj hrvatskoj kući, a nažalost ga imade i sada. Ustaška metla mora biti nemilosrdna i čistiti sve ono što smeta i koči, čistiti sve ono što je *okuživalo zdravo narodno tijelo*, prodavajući njegovu kožu svakome pridošlici.“¹¹⁵ Očito je da se ustaški pokret nije obazirao na moralne i zakonske okvire, već su ustaše svoj projekt *nemilosrdnog čišćenja* postavili iznad tih ograničenja, što je, uz ekspanziju, prema Paxtonu i cilj fašističkog režima.¹¹⁶

Orijentacija i specifičnost hrvatskog fašizma

Za razliku od ekspanzivističkog modela njemačkih i talijanskih fašista, ustaški pokret bio je jedinstven po tome što je fašistička ekspanzija bila ograničena. Tu činjenicu primjećuje i Petar Macut koji specifičnost hrvatskog fašizma pronalazi upravo u toj ograničenoj ekspanziji:

„Specifičnost hrvatskog fašizma bila je njegova ograničena ekspanzivnost jer je već osnutkom Nezavisne Države Hrvatske (NDH) obuhvatio najveći dio teritorija na koji je pretendirao, osim Međimurja koje su okupirali Mađari, Dalmacije čije je dijelove Mussolini zaposjeo potpisavši Rimske ugovore s poglavnikom Pavelićem te Istre za koju nisu postojali nikakvi konkretni planovi i koraci na koji bi se način mogla vratiti u okvir hrvatskih zemalja.“¹¹⁷

Dok je ekspanzionistički aspekt u njemačkom slučaju služio zadovoljavanju bioloških potreba arijevske rase¹¹⁸ i obnovi carstva u slučaju talijanskih fašista, ekspanzionizam je u okviru ideološke platforme hrvatskog fašizma trebao je ostvariti naciju. Za ustaški pokret, raniji pokušaji „[...] hrvatskih nacionalista koji su hrvatsku nacionalnu integraciju tražili u širem kontekstu integracije južnih Slavena[...]“¹¹⁹ doveli su do stanja kada je „[...] u Hrvatskoj pravo carstvo kukavica i ulizica, savitljivaca, živih mrtvaca i leševa – služinčadi i to vrlo vjerne,

¹¹⁵ „U ustaškoj državi treba ustaški raditi!“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 13. lipnja 1941, 4.

¹¹⁶ Paxton, 225.

¹¹⁷ Macut, 7.

¹¹⁸ Timothy Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York: Tim Duggan Books, 2015., digitalno izdanje), 1. poglavlje, *Living Space*

¹¹⁹ Nevenko Bartulin, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945.“, *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, 209. (dalje: Bartulin)

Madjarima i Austriji.“¹²⁰ Nasuprot tom projektu, hrvatski fašizam tražio je „integraciju na temelju ideje hrvatske nacije u čvrstoj etnolingvističkoj/rasnoj osnovi.“¹²¹

Uzevši sve to u obzir, može se zaključiti da je ustaški pokret ideološki bio mnogo bliži njemačkom obliku fašizma, nacionalsocijalizmu, nego njegovim drugim oblicima. Dolaskom na vlast novog režima to se ponajviše očituje u retoričkoj sličnosti s nacionalsocijalizmom. Osim učestalog spominjanja žido-komunističke zavjere, to je vidljivo i iz retorike krvi i zemlje (*Blut und Boden*). Takva retorika neprestano zahtijeva osvetu za zločin počinjen nad zemljom i nad krvlju, odnosno rasom, ali i zahtijeva iscjeljujuće nasilje natapanjem zemlje krvlju neprijatelja. Naslovi poput „Prolivena hrvatska krv učvršćuje temelje Nezavisne Države Hrvatske“ iz izdanja broj 11 glasnika *Ustaše* česti su i samo potvrđuju važnost retorike krvi i zemlje.

Nasilje u retorici jedan je od osnovnih elemenata ustaškog diskursa. Time su klice budućeg genocida nad Srbima, Židovima, Romima i ostalim „korovom“ posijane još u desetljeću prije njihova dolaska na vlast. Ustaše su pozivali na pranje ljage krvlju, na pretvaranje kapljice krvi u riječne potoke.¹²² Ustaša se rađa i umire zahvaljujući nasilju. Nasilje ima i funkciju obnove nacije postajući tako opravdanjem za postojanje ustaške države: „Krv, borba, smrt ocrta se pred našim duhovnim očima. Neboj'mo se. Pobijedit ćemo. Snažno stupamo prema Zagrebu. Poglavnikovi smo.“¹²³ Ovaj tekst navodno je napisao osnovnoškolac.

Organizacija Ustaške mladeži

Nova ustaška vlast je upravo u osnovnoškolce, srednjoškolce i sveučilištarce polagala najviše nade. Prilikom uspostave novog režima mladost je predstavljala *tabulu rasu* i time je imala najviše potencijala za stvaranje novog društva. Cilj je bio stvoriti „novog“ Hrvata koji bi postao pravilo, a ne iznimka te bi tako pojam Hrvata postao sinonimom pojma Ustaše.¹²⁴ Projekt nacionalne, odnosno rasne regeneracije je svojstvo koje je ustaška mladež dijelila s omladinskim organizacijama ostalih fašističkih pokreta, poput organizacije Talijanske liktorske mladeži (*Gioventù Italiana del Littorio*) ili Hitlerove mladeži (*Hitlerjugend*).

¹²⁰ Grga Pejnović, „Trebamo ljudi“, *Ustaška mladež, omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoz 1941., 14.

¹²¹ Bartulin, 210.

¹²² Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*. (Zagreb: Novi Liber, 2008.), 146. (dalje: Goldstein)

¹²³ „Vrati se Ante!“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 8, 10.

¹²⁴ Goran Miljan, *Croatia and the rise of fascism: the youth movement and the Ustasha during WWII* (London: I.B. Taurus, 2018.), 3. (dalje: Miljan)

Ustaška mladež bila je mnogo stabilnija organizacija od omladina ostalih fašističkih režima. Sudjelovanje u fašističkoj omladini u Italiji nije bilo prisilno do 1937., cijelo desetljeće nakon osnivanja preteče liktorskoj mladeži, *Opere Nazionale Balille*¹²⁵. Među njemačkim fašistima je također razvoj omladine ovisio o političkoj situaciji. Tako je prije nacističkog režima ovlast nad tim projektom imao Ernst Röhm i Jurišni odred (*Sturmabteilung*). Kako bi izbjegao povezivanje omladine s Jurišnim odredima koji su bili sve više pod pritiskom vlade Heinricha Brüninga, Hitler je omladini promijenio ime i podredio je sebi osobno.¹²⁶ Nacistička omladina će do pada Berlina proći kroz još nekoliko preimenovanja i restrukturiranja. S druge strane, Ustaška mladež je ustanovljena s jasnim ciljem stvaranja novog Hrvata i uključivala je prisilnu vojnu naobrazbu, te nije proživljavala dramatične promjene organizacije, vodstva niti nadležnosti.

Ustaška mladež je organizirana pod potpunom nadležnosti Ustaškog pokreta. Ovlast je podijeljena između „grane Ustaške vojnice“ koja se brinula o tjelesnom odgoju i „političko-organizatorne grane“ koja se brinula o duševnom odgoju podmlatka.¹²⁷ Sredinom srpnja 1941. službeno je osnovana Ustaška mladež. Podijeljena je na Ustašku uzdanicu u koju su stupali svi đaci u dobi od 7 do 11 godina, Ustaške junake u koju su stupali đaci u dobi od 11 do 15 godina, Ustašku Starčevićevu mladež u dobi od 15 do 18 godina i Sveučilištarke i Sveučilištarce.¹²⁸ Svi odjeli bili su rodno odijeljeni, ali su u trenutku globalnog rata ideološki važniju ulogu igrali muški odjeli koji su odgajali buduće vojnike. To je posebice očito u tekstovima koji pišu o mladeži isključivo u muškom rodu, osim u člancima koji se isključivo obraćaju ženama.

Iako strukturno i organizacijski pod utjecajem njemačke i talijanske fašističke omladine, Ustaška mladež dijeli mnogo više sličnosti sa Hlinkinom mladeži, fašističkom omladinom u Slovačkoj, nego sa liktorskom ili Hitlerovom mladeži.¹²⁹ Maca Mimić, zapovjednica ženske radne službe Ustaške mladeži, u izvješću objavljenom u prilogu *Ustaška mladež* naglasila je specifičnost slovačkog pristupa fašističkoj omladini, pristupa koji će potom prisvojiti i Ustaška mladež: „Sav njihov suvremeni odgoj usmjeren je u pravcu, da spremi omladinu za obranu domovine od neprijatelja.“¹³⁰ Bliskost Ustaške mladeži i Hlinkine mladeži

¹²⁵ Miljan, 4.

¹²⁶ Miljan, 5.

¹²⁷ „Odredba o sastavu Ustaškog pokreta“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 15.

¹²⁸ Macut, 55.

¹²⁹ Miljan, 9.

¹³⁰ Maca Mimić, „Osada Hlinkine Mladeži u Chtelnici“, *Ustaška mladež, omladinski prilog „Ustaše“* br. 8, 14., također Miljan 178.

vidljiva je i po obrascu imenovanja. Tako su lokalni muški ogranci Ustaške mladeži podijeljeni na Tabore, a rano adolescentno odijeljenje je po uzoru na adolescentni odjel slovačke omladine nazvano Junaci (slov. *Junákov*). Također, adolescentni odjel nazvan je Starčevićevom mladeži, po uzoru na krovni naziv slovačke fašističke omladine koja je nazvana po „ocu domovine“ Andreju Hlinki¹³¹.

Ustaško tijelo

Usvojivši pristup Hlinkine mladeži koji odgoj novih Hrvata primarno stavlja u funkciju stvaranja vojnika za obranu domovine, Ustaški režim je počeo sve više naglašavati važnost tijela. U novinama se javljaju poruke koje naglašavaju tjelesne pokrete, najčešće rad i nasilje, poput „Plug i brana Hrvatu su hrana, / A ustaša to mu je obrana!“¹³² Proces novačenja je također bio podređen ovom jezičnom režimu, iako je u vojnim institucijama pojedinac, posebno onaj nižega ranga, često dehumaniziran: „Novačenje, izobrazba i upotreba tih *ustaških tijela*, te njihova vojnička postrojba i razmještaj, uredjuju se prema ustaškim propisima i uputama Poglavnika.“¹³³ Krajnji cilj odgojnih ustanova koje su potpale pod ustaški režim stvaranja novog Hrvata bio je odgoj tzv. „čelik-borca“.¹³⁴

Stvaranje „čelik-borca“ podrazumijevalo je djelovanje na nekoliko razina. Pokret je vizualno najupečatljiviji – što je određena publikacija bila bliže središtu državne moći, to su stranice bile zasićenije ideologiziranim prikazima svakodnevnice. Iako su bile pod velikim utjecajem Glavnog ustaškog stana, dnevne građanske novine puno su češće objavljivale fotografije koje ne naglašavaju pokret, poput fotografija ulica, prirode, starijih ljudi ili modnih i kulturnih artefakata. S druge strane, listovi poput *Ustaša*, *Ustaška mladež*, *Ustaška uzdanica* i ostali uglavnom su prikazivali rad, izgradnju, marširanje, borbu i slično. U tim prikazima dominira određeni oblik tjelesnosti. Većinom se radi o prikazima vitkih tijela, a kada ona nisu prekrivena vojničkom odorom, prikazana su u pokretu koji ističe njihove mišiće. Sva tijela prikazana su, očekivano, bez vidljivih tjelesnih mana, prosječne ili iznadprosječne visine, nikad pretiła. Međutim, ono što je posebno vidljivo u prikazu tijela, naglasak je na njihovoj mladosti. Upravo je taj oblik tjelesnosti – mladost, karakteristika ustaškog tijela o kojoj se najviše raspravljalo.

¹³¹ Miljan, 177.

¹³² „USTAŠKA PRISEGA“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 7, 8.

¹³³ „Odredba o sastavu Ustaškog pokreta“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 15.

¹³⁴ „USTAŠKA PRISEGA“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 7, 8.

Mladost

Kult mladosti igrao je središnju ulogu u ustaškom projektu stvaranja „nove Hrvatske“. Projekt oživljavanja nacije, odnosno uspostave nacije „u duhu ustaških načela“¹³⁵ novinar Stanislav Polonijo opisuje sljedećim riječima: „[...] mora se od ovog nereda, od ove razrovane i upropaštene zemlje, od našeg osiromašenog i izmučenog naroda stvoriti novi red, obnovljena zemlja, te sretan i zadovoljan narod, dakle sve ono, što možemo sažeti u pojmu: NOVA HRVATSKA. [...] ta Nova Hrvatska može i mora biti jedino – USTAŠKA HRVATSKA.“¹³⁶ Projekt obnove nacije u ustaškom duhu reda, rada i žrtve¹³⁷ pada ponajviše na pleća mladeži jer „omladina je najbolji nosilac ustaškog duha, pa se mora zato i odgajati.“¹³⁸

Omladina je prema ustaškom mitu o dolasku na vlast nosila veliki teret i prije samog „ustaškog prevrata“. Prema ustaškom shvaćanju, upravo je mladost odigrala ključnu ulogu u Poglavnikovom dolasku na vlast: „Veliki i teški napori hrvatske mladeži i njene velike žrtve u oslobodilačkoj borbi urodili su potpunim uspjehom.“¹³⁹ U transkribiranom govoru Pavelića gdje se obraća mladeži taj je sentiment još jasniji: „Hrvatski sveučilištarci i hrvatske sveučilištarke kroz duga desetljeća i kroz dugi niz godina stajali su u prvim redovima za ovaj cilj, koji je danas postignut. Stajali su ne samo u prvim redovima, nego su u mnogim odlučnim časovima bili oni, koji su upravo vodili borbu, koji su ne samo svojim srcima i mislima, *nego i mišicama, pače i svojom vlastitom krvlju*, svojim životima podizali i budili zemlju, na kojoj je danas uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska.“¹⁴⁰

Zbog te žrtve domovini mladež dobiva veliku ulogu u oblikovanju ustaške budućnosti. Iz ideje da je hrvatska mladež položila žrtve za novu domovinu, *Ustaša* iznosi kako sada ta mladež „polaže najviše prava na izgradnju Hrvatske.“¹⁴¹ Pod time podrazumijevaju da „Ustaška mladež mora doći na sva odgovarajuća mjesta, da čitavom državnom životu udahnu

¹³⁵ Stanislav Polonijo, „USTAŠKA HRVATSKA“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 3.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ J. P. „Ustaški pokret i hrvatska mladež“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 4, 2.

¹⁴⁰ „Poglavnikova riječ mladeži“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 1.

¹⁴¹ Stanislav Polonijo, „USTAŠKA HRVATSKA“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 3.

duh ustaških načela, koji mora zastrujati po čitavoj Hrvatskoj.“¹⁴² Da ovi sentimenti nisu samo puki pokušaj novačenja govori i činjenica da se kroz članke *Ustaše* i ostalih listova ponavljaju rečenice poput „[...] kakovi budete Vi, omladino, takva će biti i država. Država će doći u ruke mladih generacija.“¹⁴³

Ustaško poimanje nacije kao živućeg organizma, integralizam, zagovaralo je vječno mladu naciju u vječno mladim tijelima. Ustaše su zagovarali državu, koja je nadgradnja nacije, koristeći pojmove koji se inače koriste za živuće organizme: „Državni život je oličenje pokretnosti, stvaranja i volje.“¹⁴⁴ Fašistički mit o ponovnom rođenju, palingenetivnosti ultranacije, Ustaše su shvaćali ne samo kao metafizičko svojstvo fašističke revolucije već i kao plan i program dugog vijeka: „[...] državi je bitno svojstvena težnja za osvježenjem i pomladjivanjem, težnja za nemirom.“¹⁴⁵

Važnost mladosti još je jasnija pogleda li se ustaško stajalište o starosti. Ona je drugost mladosti: „Starost je spora, nijema i plašljiva, ne upušta se u borbu za novim česnama istine, ljepote, slobode i sreće.“¹⁴⁶ Starost, dakle, usporava zamišljeni prirodni rast fašističke nacije i degenerira potencijal mladosti. Međutim, za ustaše je mnogo opasnija nepokretnost starosti: „Starost nije nikada stvarala, ona je samo trošila – stoga ona ne smije imati pravo veta, ne smije priječiti mladenačko kročenje i krčenje.“¹⁴⁷ Posebno je problematično što starost „omekoputi“, odnosno, feminizira: „[starac] u osjećajima pretjerava. Ako se žalosti, onda se rasplače nemuški i očajava; ako voli, onda je nezrelo i nekritično.“¹⁴⁸ Konačno, J. P. predlaže kako se sa starosti treba obračunati kao i sa ostalim „korovom“ nacije – nasilno, brzo i potpuno:

„[...] u Državi Hrvatskoj, državi koju je stvorila mladež, koja je temeljena na ustaškim načelima, mora izbrisati i uništiti sve ono što je protiv mladenačkog i borbenog ustaškog značaja Hrvatske. [...] Treba se napose skršiti svaka staračka pojava, svaki znak staračke ćudi i zgaziti svaku stvar, koja je s tim u vezi. Čitavom državnim životu, čitavom njezinom ustrojstvu i svim događajima, pojavama i činima treba dati dah novog života, nove ustaške mladosti!“¹⁴⁹

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ „Poglavnikova riječ mladeži“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 1.

¹⁴⁴ Milivoj Karamarko, „Raditi i stvarati“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 4.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ J. P. „Ustaški pokret i hrvatska mladež“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 4, 2.

Osim što feminizira, degenerira i usporava rast nacije, prema ustaškom svjetonazoru starost također guši važan izvor kreativne energije mladosti. Idealizam je za ustaški režim predstavljao vrlo važnu karakteristiku mladosti, idealizam u filozofskom shvaćanju svijeta pomoću vanosjetilnih načela, naciju i rasu u slučaju fašista i idealizam kao radni potencijal. Stoga je razumljiv otpor prema starosti i iz te perspektive: „Idealizam i optimizam nisu nikada bili svojstveni staračkom duhu. Starost je pogibeljan i zao savjetnik, štetan i loš suradnik.“¹⁵⁰

Ustaški je režim ideal mladosti shvaćao kao kolektivno iskustvo koje je blisko religijskom transu. Nerijetki su i opisi koji upravo takvim rječnikom opisuju mladost i idealizam mladosti: „Mi još sanjamo o životu, mi se danomice nadahnjujemo novim otkrićima i tajnama. Sa svim srcem, sa svom dušom i mišlju mi negujemo prvijence svoje mladosti, mi krvlju žarimo i suzama ispiremo svaki svoj ideal.“¹⁵¹ Ideal mladosti također ima važnu ulogu u vezanju društvenog tkiva fašističke nacije, on je glavni vezivni materijal pojedinca i nacije:

„Ali nije to samo čuvstvo, nije to samo ognjica krvi – ne samo to, već i jedno nadnaravno rasvjetljenje svijesti i jedan gigantski pokret volje – to je, samodoživljaj sebe i svijesti o sebi. Mi ništa ne razumijemo, ništa ne čutimo, ni za čime težimo onda, kada snujemo i doživljavamo ideal. Naš ideal je i naša svijest, naš život i naša sreća, naša budućnost, sudbina i naš smisao. *Mi smo isto što i naš ideal.* [...] Ideal je božanstvo omladine. Ona njemu robuje, a on nju posvećuje.“

Režim Nezavisne Države Hrvatske veličao je mladost i predstavljao ju vođom ustaške revolucije. Upravo je percipirani idealizam mladeži zaslužan za tu privilegiranu poziciju. Požrtvovnost omladine suprotstavljena je kukavičluku staraca koji su se „[...] za vrijeme srpske diktature i ustaške borbe potpuno povukli iz hrvatskog političkog života...“¹⁵² Konstatiravši da su „starci i starački mentalitet pun *mirotvorstva, nagodbenjaštva i izdajstva*“¹⁵³, omladina je bila među prvima koji su stali u obranu i oslobođenje hrvatske nacije: „Ona je pljunula na mirotvorstvo i slavensku sentimentalnost.“¹⁵⁴

Konačno, ustaše u mladosti vide izvor nepresušne muževnosti i vojnog kapitala. Muževnost mladosti je datost i to se opravdava cirkularnom logikom – mladost je hrabrost jer

¹⁵⁰ Milivoj Karamarko, „Raditi i stvarati“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 4.

¹⁵¹ Milivoj Karamarko, „Raditi i stvarati“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 5. (naglasak dodan)

¹⁵² J. P. „Ustaški pokret – Pokret mladosti“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 9.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid.

je mladost, za razliku od starosti koja predstavlja slabost upravo zato što nije mladost. Osnovna karakteristika mladosti je ta da „mladost prezire beskičmenjačtvo, odbacuje sve one, koji ulievaju i najmanju sumnju (sic) u plodnost borbe...“¹⁵⁵ Mladost, dakle „izbjegava sve ono, što zaudara starošću i nerazumievanjem“¹⁵⁶ i „[...] priklanja se onima koji joj veličinom duha otvaraju nove vidike.“¹⁵⁷ Žižan ovdje govori o *homo maximusu*, o poglavniku Anti Paveliću, „prvoborc i najvećem Ustaši našeg oslobodilačkog pokreta“¹⁵⁸ kojemu je omladina „robski poslušna“¹⁵⁹.

Ustaška uzdanica

Iako nam ne govori mnogo o konstrukciji ustaškoga tijela, organizacija Ustaške uzdanice igrala je važnu ulogu u oblikovanju mladića koji će kasnije biti modeli za diseminaciju nove ustaške muževnosti. Totalan pristup stvaranju novog ustaše očituje se u tome što se djecu od rane dobi priprema za služenje državi, pa su tako članci koji se obraćaju djeci često okrunjeni poslovicom „Djeca su veselje roditelja i snaga države!“ Imajući na umu da je zadatak stvaranja novog muškarca bio glavni zadatak Ustaške mladeži, prisustvovanje Ustaškoj uzdanici bila je obveza svakog dječaka u dobi od sedam do jedanaest godina. Sudjelovanje u Ustaškoj uzdanici trebalo je stvoriti uvjete za odgoj nove ustaške vojske. Štoviše, da je to bio cilj vidljivo je iz nebrojenih spominjanja „dječje vojske“ i sličnih sintagmi u tekstovima objavljenima najprije u Dječjem kutku kao dijelu priloga *Ustaške mladeži* i kasnije u samostalnom listu *Ustaška uzdanica*.

Kako bi se stvorila generacija dječaka koji su spremni za vojnu obuku, bilo je potrebno usaditi im neke osnovne fašističke ideje. Poseban režim intenzivne fašističke obuke bio je pripremljen za djecu od sedme do jedanaeste godine: „Nova djeca, djeca rada i discipline, djeca u duši s velikim mislima – to je 'Ustaška uzdanica'.“¹⁶⁰ Isticanje zajedništva i osjećaja ispunjenja u suradnji za zajednički cilj i stvaranje osjećaja odgovornosti za državu i kolektiv opetovano se naglašavalo, pa su tako učestale formulacije poput: „Djeco, vi morate u svoje male glavice *usaditi jedan osjećaj, a to je osjećaj dužnosti*, morate biti u svojoj dječjoj organizaciji, i po toj dužnosti, a od toga se ne može nikoga izuzeti“ i „Zamislite veliko,

¹⁵⁵ Milivoj Žižan, „Nama mladeži pripada prva i posljednja“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 7. rujna 1941., 2.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ J. P. „Ustaški pokret – Pokret mladosti“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 9.

¹⁵⁹ Milivoj Žižan, „Nama mladeži pripada prva i posljednja“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 7. rujna 1941., 2.

¹⁶⁰ „Ustaška uzdanica: Djeco to je za Vas“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 10. kolovoza 1941., 31.

nepregledno mnoštvo djece kako hrabro i veselo sa svih strana naše lijepe i drage domovine, stupa složenim korakom i diže glavu prema suncu [...]“¹⁶¹

Zadatak Ustaške uzdanice bio je i usaditi određeni fašistički odnos prema radu. U fašističkoj Hrvatskoj rad nije bio samo materijalne prirode, proizvodnja vrijednosti, već je igrao i važnu ideološku funkciju. S jedne strane, u korporativističkoj državi rad je bio podijeljen po sektorima industrije, na „radne staleže“ po ustaškom rječniku. S druge strane, rad je bio iskaz odanosti državi jer se znojem žrtvovalo za zemlju. Tako se djeci rad predstavljao u pojmovima koji naglašavaju navedene aspekte fašističkog društva: „Raditi i slušati, veseliti se i opet raditi. To je zadaća novog poretka.“¹⁶² Djeci se, dakle, pojam rada odmalena vezao uz pojam pokornosti prema autoritetu i državi: „Vi se morate od malih nogu naučiti društvenosti, naučiti se na red i disciplinu, pokoravati se i raditi.“¹⁶³

Uz pomoć rada, vježbe i igre Ustaška uzdanica trebala je u djecu usaditi osjećaj predanosti kolektivu. To se postizalo jedinstvom izgleda i pokreta. Dječacima su dodijeljene identične uniforme: „Jednog ćete se dana pojaviti u novim odijelima s lijepim kamicama na glavi.“¹⁶⁴ Od dječaka u novim odorama očekivalo se da među sobom neće raditi razlike: „[...]sva djeca bez razlike dolaze u redove, gdje će se sastajati na zajedničkim igrama, vježbanjima, predavanjima.“¹⁶⁵ Potom su slijedile vježbe kolektivnog kretanja poput stapanja: „stupat ćete ponosno i složno, odzvanjat će ulice od vaših koraka.“¹⁶⁶ Ipak, nije sve bila igra i zabava: „I da, tražit će se još nešto – poslušnost i disciplina.“¹⁶⁷

¹⁶¹ Ibid. (naglasak dodan)

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ „Djeco na okup“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 17. kolovoza 1941., 47.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Ibid.



Slika 1. Ustaška uzdanica, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 10. kolovoza 1941., 49.

Disciplina, odnosno stega trebala je pripremiti djecu na službu u vojsci. Stega je shvaćena kao „dobro svojstvo čovjeka, po kome se on vlada točno onako, kako se to od njega traži.“¹⁶⁸ Od malog ustaše se očekivalo da svoje nagone utiša što znači da su „cendravost“ i neposlušnost veliki prekršaji stega.¹⁶⁹ Od dječaka se očekivalo svakodnevno preispitivanje „da vidim, kakav sam danas bio junak?“ kako bi utvrdili jesu li se ponašali u skladu sa ustaškom stegom. Kao pomoć malim ustašama, autor članka *Djeca i stega* ponudio je pet pravila stega: „1. Svaku stvar staviti onamo, gdje smo je uzeli. 2. Govoriti, kada je to potrebno. 3. Ne upadati u razgovor. 4. Nikada ne reći: ne ću ili meni se ne da. 5. Svaki nalog roditelja ili starijih izvršiti točno onako, kako to oni žele, i izvršiti odmah.“¹⁷⁰

Pjesmice i igre također su imale didaktičku i vojno-odgojnu svrhu. Koračnica „Mlada četa“ tako djecu uči ritmičnu pjesmicu uz koju mogu vježbati koračanje u vrsti, dok u isto vrijeme usađuje ideju rada za poboljšanje roda i slobode, vojnog i društvenog cilja ustaškog režima: „Malih djaka / veseljaka / četa stupa / nogom lupa / jedan, dva. / Iza brda / pasu krda / sa svom slogom / lupi nogom / jedan, dva. / Za slobodu, / na čast rodu / četa stupa / nogom lupa / jedan, dva.“¹⁷¹ *Ustaška mladež* uz pjesmice nudi i ideje za razonodu, pa tako preporučuju

¹⁶⁸ „Djeca i stega“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 24. kolovoza 1941., 63.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Čika Nika, „Mlada četa“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 17. kolovoza 1941., 48.

djeci da se igraju nove igre primjerenog naziva „ratovanje“¹⁷². Cilj igre je zarobiti sve neprijatelje. Teren igre označen je crtama koje predstavljaju granice. U sredini terena stoji „topnik“ i loptom gađa igrače koji se nalaze s jedne strane granice. Pogođeni igrač potom „mora prebjeći preko države na drugu granicu, a 'topnik' mora čim prije primiti loptu i gađati neprijatelja, kad bježi preko države.“¹⁷³ Posljednji slobodni igrač okrunjen je nazivom „najveći junak.“¹⁷⁴

Tjelesnost

Ustaški pokret nije ostavio mnogo podataka o tjelesnom izgledu „najvećeg junaka“. Osim što se redovito radi o mladim tijelima, rijetko se u propagandnom materijalu nailazi na detaljne opise idealnog muškarca. Međutim, ipak se iz tekstualnih i vizualnih izvora daje konstruirati ustaški muški prosjek. Osim direktne analize dostupnog materijala, korisno je obratiti pozornost i na prikaze koji nedostaju, kao i na prikaze muškaraca koji se pojavljuju kada se govori o sporednim ulogama u fašističkoj revoluciji, odnosno, o onima za koje ustaše rade i ratuju.

Tekstualni izvori nude neke opise idealnih muškaraca i njihovih karakteristika. Čest element u opisima je isticanje šake, desnice: „Pa i sada, kada je konačno Bog nagradio našu vjernost Njemu i kad je *Ustaško srce i Ustaška desnica* konačno raskinula sramotne okove“.¹⁷⁵ Oslobodivši Hrvatsku, sada ta desnica služi u svrhu obrane novostečenih sloboda: „[...] One, koji taj mir hoće da naruše, umirit će za uvijek ustaška desnica. Tkogod to bio, koji bi htio stati na put uredjenju i napretku ustaške Hrvatske, neka si dobro utuvi u glavu *da ustaška ruka ne krzma i ne drhće!* – Čuvaj se ustaške ruke!“¹⁷⁶ Ustaško tijelo odlikuje, osim snažne i mirne desnice, i odlučan pogled te uzdignuta glava: „Želiš li, da budeš podpun Hrvat i podpun čovjek, tada se drži od mnogih životnih načela i ovih: [...] Tvoje oči neka budu svijetle kao alem-kamen i svakome otvoreno i uzdignute glave gledaj u oči.“¹⁷⁷

¹⁷² „Evo nove igre“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 24. kolovoza 1941., 64.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ A., „Ne pravdajte se!“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 13, 9. (naglasak dodan)

¹⁷⁶ „Čuvaj se ustaške ruke“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 17. kolovoza 1941., 39.

¹⁷⁷ Matija Adamović, „Čudoredna izgradnja hrvatske mladeži“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 14. rujna 1941., 15.

Kroz cijeli korpus ustaške propagande provlači se ideja o snažnom ustaši. Već su prikazani primjeri konstruiranja mladosti kao kontrasta starosti, koju se poistovjećuje sa slabošću. To je karakteristično za fašiste, koji i snagu vide kao nasljedno svojstvo, što tvrdi i članak prigodnog naziva *Ustaški pokret ne treba slabića*: „Naš Život i našu prošlost izgradjivali su junaci, inače nikad ne bi u svietu bili poznati kao junaci. *Kukavice i trabanti* ostali su zasjenjeni *borbenošću i divovskom snagom naših predja – junaka*.“¹⁷⁸ Autor teksta nadalje govori o osnovnim potraživanjima Ustaša: „Dakle čišćenje i snagu, koji se razvijaju do najveće borbenosti [...] To je naše pravo, jer mi gradimo na prošlosti i snagi samo hrvatskog naroda. Onaj, koji to još nije danas spoznao još uvijek mašta ili je slabić.“¹⁷⁹ Kako u integralističkom društvu svi njegovi pripadnici funkcioniraju poput stanica u živućem organizmu, može se zaključiti da se od svakog pojedinog ustaše očekuje iskazivanje snage. Ustaški muškarac izjednačen je sa snagom, a „povučenost i mlakost su na žaljenje...“¹⁸⁰

Ustaška muževnost isticala se ne samo tijelom već i odjećom. Ustaško tijelo nije bilo sučelje za modne izričaje, što ima smisla u kontekstu fašističkog integralizma, ali i otpora prema mondenim težnjama liberalnog građanstva: „A Ti vitki mladiću što si „po engleski“ dotjerao brčiće, što si junački zafrknuo zaliske kao španjolski torerro, na čijem bi si rubovima od hlača čovjek odrezao prste, što vješto prstima vrtiš palicu i što lievo i desno bacaš „lafovske“ poglede? Da si bio tamo, velebitska bura bila bi Ti skinula Tvoje brčiće...“¹⁸¹ Individualizam u modnom izričaju nije dopušten niti kada je u pitanju šminka ili nošenje luksuznih artikala: „Tko god želi izlagati svoje tijelo, ili svoje slikarsko umijeće, neka potraži odgovarajuće prostorije...Kod ustaša ne vrijedi pravilo, tko je više našaran i 'šik', da taj prije uspije.“¹⁸²

Štoviše, strogo je propisana i regulirana ustaška odora. Može se reći kako je predratnome ustaškom znamenju noža, revolvera i bombe u novom režimu potrebno pridodati i ustašku odoru. Naime, prema *Odredbi o nošenju i potrebi Ustaške odore iz lipnja 1941.*, „Ustašku odoru može nositi samo zakleti ustaša, nakon što je udovoljio svima preduvjetima i

¹⁷⁸ „Ustaški pokret ne treba slabića“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 8, 3. (naglasak dodan)

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Milivoj Karamarko, „Raditi i stvarati“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 6.

¹⁸¹ „Junačtvo baš nije vrlina...“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 9, 2.

¹⁸² „Ustaški dužnostnici moraju raditi ustaški“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 2.

propisima o stupanju u ustaški pokret...“¹⁸³ Kazna za neovlašteno nošenje ustaške odore je, između ostalog, smrt.¹⁸⁴ Sama odora sastojala se od „kape, surke s otvorenim ovratnikom, hlača, čizama ili cipela, te košulje i kravata odori odgovarajuće boje.“¹⁸⁵ Boje koje su krasile ustaška tijela bile su varijacije sive i sivo-zelene boje, dakle, više u skladu s paletom boja fašističke Italije, negoli nacističke njemačke. Status svetog ustaškog znamenja ove odore ponajviše se očituje u već spomenutoj kazni za neovlašteno nošenje odore, ali i po naputku danom u članku 11. *Odredbe*: „Svaki ustaša dužan je najpomnije čuvati ustašku odoru, kao najveću svetinju, te će se svako oštećivanje iz zlobe, nehata ili propusta, kažnjavati po ustaškim propisima.“¹⁸⁶

Fotografski prikazi



Slika 2. „Hrvatski dobrovoljci, koji će ponovno pronijeti slavu hrvatskog oružja“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 10. kolovoza 1941., 31.

Većina fotografija u izvorima prikazuje ustaše upravo u odorama. Time se predodžbe ustaškog muškarca izravno vizualno vežu uz vojnu službu. Na fotografijama ustaše redovito ne gledaju u leću fotoaparata, već negdje u daljinu. Prikazani su uglavnom vitki muškarci slične visine, među kojima nije moguće uočiti vidljive fizičke razlike. Redovito su u istim odorama, naglašavajući kolektiv odreda. Sve fotografije prikazuju mlade vojnike, dok su prikazi vojnih lica starije životne dobi redovito rezervirani samo za prepoznatljiva lica ondašnjice, poput Pavelića ili Kvaternika, i prošlosti, poput prikaza mitoloških junaka ustaške borbe. Fotografije koje prikazuju Pavelića vrlo

¹⁸³ „Odredba o nošenju i potrebi Ustaške odore“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 17.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Ibid.

često su uključivale i očarano mnoštvo ili vojnički odred koji pažljivo sluša ili pozdravlja poglavnik. Ovaj stil propagande u mnogočemu nalikuje na nacističku propagandu koja *Führera* redovito prikazuje sa sličnim živim rekvizitima u pozadini. Također, valja primijetiti i kako je većina fotografija starijih ljudi i žena prikazivala seljake ili kućanice, naglašavajući njihov nacionalni i tradicionalni karakter.

Foto-portreti pojedinih ustaških vojnika bili su prostor očitog rasnog veličanja. Tako fotografije većinom prikazuju one ustaške dužnosnike koji svojim estetskim izgledom zadovoljavaju ondašnje standarde ljepote, poput simetrije lica. Na gotovo svim fotografijama ističe se uzdignuta glava te bistar i odlučan pogled mladića u daljinu. Nužni rekviziti uključivali su ustašku kapicu i, očekivano, pušku. Ovakva *Heimat* fotografija učestala je u ustaškim propagandnim materijalima te odgovara nacističkim i nizozemskim *völkisch* nacionalističkim vizualnim prikazima kojima se ističe unutrašnjost pojedinca posredstvom čistoće njegove vanjštine i kolektivnost fašističkog pokreta nasuprot suvremenoj individualnosti.¹⁸⁷



Slika 3. „Za vrijeme povjesnog poglavnikovog govora novim ustaškim stožernicima“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 28. rujna 1941., 18.

¹⁸⁷ Remco Ensel, „Dutch Face-ism. Portrait Photography and Völkisch Nationalism in the Netherlands“, *Fascism* 2 (2013), 20.



Slika 5. „Vedrina...Snaga...Ponos...Sviest... - USTAŠA!“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 7. rujna 1941., 16.



Slika 4. „Mali ustaša“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 31. Kolovoza 1941., 16.



Slika 6 „Ustaške vježbe“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 7. rujna 1941., 15.



Slika 7. „Poglavnik je došao“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 7. rujna, 1941., 2.

Tijelo u pokretu – rad i rat

Za razliku od prikaza ustaških tijela u stroju ili portreta, prikazi ustaškog tijela u pokretu isključivo naglašavaju kolektivnost. U vizualnim i tekstualnim opisima pokret tijela većinom se veže uz rad, a rad uz ustaštvo: „ustaški nije govoriti, nego raditi.“¹⁸⁸ Iako je u praksi ustaški režim bio izrazito destruktivan, u propagandi se predstavljao kao stvaralački režim povezujući rad uz stvaranje: „Stvaranje kao životni princip. Jedan neugasivi nemir, jedna vječna težnja i nezasitnost. *Rad, stalni, neprestani i neiscrpivi rad*. Nikad ne stati, nikad ne presušiti do iznemoglosti stvaranja i mrtvila. *Raditi i stvarati!*“¹⁸⁹

Kao i u slučajevima isticanja ostalih ustaških vrлина, i nerad, kao opreka osnovnom ustaškom načelu radu vezivala se uz strane elemente u društvu, uz korov koji omladina treba počupati radom na sebi. Franjo Lačeva za prilog *Ustaška mladež* rad definira kao „[...] onaj oblik ljudske djelatnosti koji teži za gospodarskom i društvenom svrhom. – Rad je spoj i konačni oblik triju ljudskih činitelja: misli, volje i izvršenja.“¹⁹⁰ Sukladno tome, opominje neradnike među omladinom: „Zato ne trebamo mladež, koja će dangubiti, dosadljivati se, koja misli, da je ustaški pokret organizacija za smotraše.“¹⁹¹ Konačno, važnost rada mladima objašnjava vežući rad uz opstanak i blagostanje naroda i napominje:

„[Ustaška mladež] mora biti izgrađena, mora imati izgrađenu svijest o vrijednosti i o potrebi rada. Samo radom, osjećajem časti i ponosa, koja izvire iz izvršenog rada i njegova

¹⁸⁸ Jure Prpić, „Seljačtvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 10. kolovoza 1941., 24.

¹⁸⁹ Milivoj Karamarko, „Raditi i stvarati“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 6. (naglasak dodan)

¹⁹⁰ Franjo Lačeva, „Ustaško načelo – rad“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 24. kolovoza 1941., 58.

¹⁹¹ Ibid.

uspjeha, jako razvijenim osjećajem dužnosti, ljubavi za narod i ustaški poredak, izgradit ćemo čvrstu osnovu našeg zadovoljstva i temelj cjelokupnog narodnog blagostanja.“¹⁹²

Vojni aspekt pokreta relativno je malo zastupljen, u usporedbi s radom. Veliku ulogu u tome ima činjenica da je hrvatski fašistički režim, za razliku od talijanskog i njemačkog fašističkog režima, svoj ekspanzionistički mandat ispunio u prvim tjednima rata na području bivše kraljevine Jugoslavije. Stoga, naglasak nije bio na vojnim pokretima, štoviše, naglasak je konstantno bio na obrani i očuvanju nove države, na spremnosti za pokret, ali ne i rušenje:

„Ustaša nije silnik, nije barbar, *ustaša nije rušitelj*. Ustaša je čuvar teško izvojevane državne nezavisnosti, on je *branitelj* velikog djela svoga Poglavnika. *Ustaša bdije nad grobovima* uzor boraca, koji svoje živote dadoše za hrvatsku oslobodilačku stvar. I stoga jest i biti će *uvijek spreman*, spreman svim sredstvima uzdržati ono, što je stvoreno njegovom teškom borbom.“¹⁹³



Slika 8. „Ustaše sveučilištarci u postrojbama“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 8, 1.

vodnikom na čelu i još više pozicioniranim vojnim činovnikom izvan postrojbe. Dakle, vizualni prikazi vojnih scena naglašavaju kolektiv i hijerarhiju, arhetipske fašističke motive. Upravo ti motivi dominiraju propagandnim materijalima.

Vizualni prikazi ustaškoga pokreta većinom naglašavaju kolektivnost. Prikazi vojne tematike naglašavaju, logično, sklad i kolektiv vojnih redova. Fotografije su vjerojatno inscenirane – stopala vojnika nalaze se u identičnom položaju, koraku prema naprijed, lijeva ruka slobodna, desna drži remen puške, pogledi upereni ravno. U pokretima se također vrlo jasno komunicira hijerarhija reda, sa

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ „Ustaški dužnostnici moraju raditi ustaški“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 2.



Slika 9. „USTAŠKA MLADEŽ – mladež rada – mladež budućnosti – na djelu.“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 5, Naslovnica



Slika 10. „USTAŠKA MLADEŽ – mladež rada – mladež budućnosti – na djelu.“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 5, Naslovnica



Slika 11. „USTAŠKA MLADEŽ – mladež rada – mladež budućnosti – na djelu.“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 17.

Vizualni prikazi rada također naglašavaju kolektiv. U skladu sa ustaškom retorikom stalnog, neprestanog i neiscrпивog rada koji predstavlja stvaralački potencijal novog režima, fotografije radnika većinom prikazuju sretne, ispunjene i predane radnike. Zamjetan je nedostatak samostalnih radnika, odnosno, kroz propagandni materijal rijetko će se naići na prikaze uredskih radnika, birokrata, profesora, pisaca ili nadzornika, pa čak i samostalnih majstora fizičkih radnji. Čak i prikazi odmora od rada prikazuju suradnju u pripremi jela, suradnju u jelu i odmoru. Prikazi seljaka također naglašavaju sklad i kolektiv u radu. Izuzetak u prikazu rada kao kolektivne djelatnosti je, očekivano, Poglavnik (slika 14).



Slika 12. „USTAŠKA MLADEŽ – mladež rada – mladež budućnosti – na djelu.“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 17.



Slika 13. „PLUG I BRANA HRVATU SU HRANA“, Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“, 17. kolovoza 1941., 50.



Slika 14. „Temelj svake vrijednosti jest samo rad“, Ustaša: viestnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta br. 11., Naslovnica

Kultura i njega tijela

Kako bi poziranje za propagandne medije ustaši uopće bila opcija, potrebna je određena briga o tijelu. U propagandnom materijalu dominiraju prikazi mladića u naponu snage, a redovito izostaju prikazi starijih, pretilih ili muškaraca sa invaliditetima. Stoga, ustaškom pokretu je očito bilo važno diseminirati sliku muškarca koji je zdrav, jak i mlad. Sukladno tome, savjeti poput „[...] iskoristi svaki trenutak vremena za svoju vlastitu izgradnju“¹⁹⁴ vrlo jasno komuniciraju važnost brige o vlastitom tijelu, kako bi mladići dostigli ustaški standard ljepote koji se od njih očekuje. Kao i u ostatku Europe, tako je i Hrvatskoj sredinom stoljeća vladala ideja o vanjštini kao odrazu nutrine, stoga je čest naglasak bio i na njegovanju unutrašnjosti kao i vanjštine, odnosno, poistovjećivanje brige o duši sa brigom o tijelu: „[...] Odgajaj i svoju dušu i svoje tijelo.“¹⁹⁵

Kolektivna kultura tijela poticana je u promidžbi sporta. Iako mnogo manje učestalo u propagandnim novinama nego li u dnevnim listovima, sport je ipak bio uključen u diskurs o izgradnji novog čovjeka. „Prevratništvo“, odnosno revolucionarnost ustaškog pokreta je i u promidžbi sporta bio osnovni propagandni element: „Kod nas se šport postavljao sasvim na drugu osnovu. On je predstavljao sredstvo naroda rasnih danguba ili u najboljem slučaju modu da se dobiju tzv. vitke linije (žene) ili slično, pa ako za nedjelju-dvije to ne postignu, prestaju s ovakvim daljnjim radom. [...] Nova Hrvatska stvoriti će novi šport i nove ideale, koji će odlikovati šport i športase.“¹⁹⁶ Razlog za promidžbu sporta nije samo estetski: „Šport je sredstvo pomoću kojeg se odgaja mladež i pomoću kojeg se *razvija duh borca, svijesnog nacionaliste i otpornog pojedinca*.“¹⁹⁷ Iz tih razloga su ustaše pokušali od atletike stvoriti nacionalni sport, a sudjelovanje mladića u gimnastici trebalo je potaknuti razvoj „novog Hrvata“: „Šport i gimnastika mora biti poticalom za svaki duševni rad, a elastičnost tijela mora uplivati jednako i na elastičnost duha, koja dva faktora moraju uzgajati potpunog čovjeka Hrvata.“¹⁹⁸

Odabir atletike kao nacionalnog sporta trebao je služiti razvoju estetski i funkcionalno savršenog muškarca. U skladu s estetskim ciljevima ustaškog režima atletika, „kraljica

¹⁹⁴ Matija Adamović, „Čudoredna izgradnja hrvatske mladeži“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 14. rujna 1941., 14.

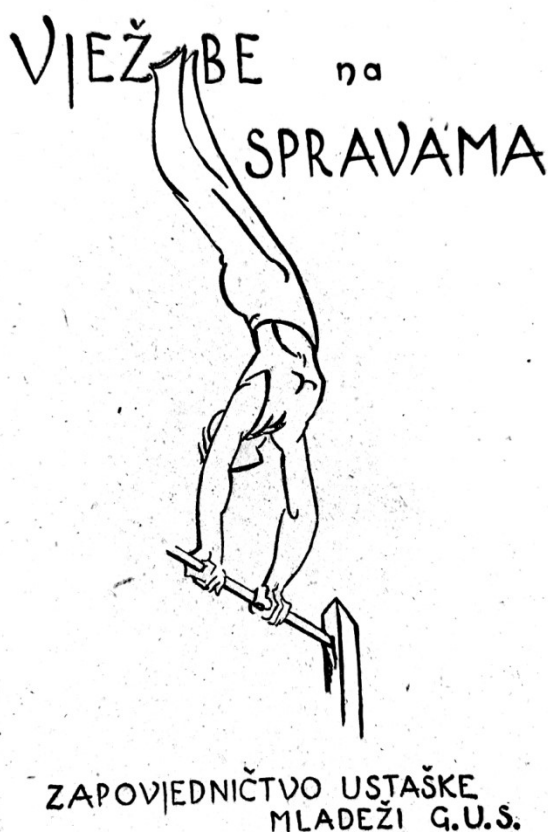
¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Miroslav Gal, „Šport u historiji Helena i u budućnosti Hrvata“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 14. rujna 1941., 16. (naglasak dodan)

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid.

športova“, čija „starost potječe zapravo još iz doba pračovjeka“,¹⁹⁹ trebala je ostvariti „harmonijski razvoj svih udova i tijela.“²⁰⁰ Ovakva razmišljanja o atletici i sportu za *Ustašku mladež* iznosi Miroslav Gal, onodobni rekorder utrke na 100 metara, dobitnik nagrade za najboljeg sportaša sportskih novinara 1943. te višestruki prvak u troskoku, skoku u dalj i utrkama na 100 i 200 metara u Hrvatskoj, Francuskoj i Argentini.²⁰¹ Gal smatra da je čovjek iznevjerio svoje biće kada mu je barut omogućio da zanemari vježbanje samoobrane čime je završilo razdoblje fizičke snage i osobne spretnosti.²⁰² To je, smatra Gal, bio izrazito veliki izazov za hrvatsku rasu: „U toj činjenici krila se jedna velika i strahovita opasnost. *Opasnost degeneracije*, t. j. da će budući naraštaji vladati svijetom duhovno, ali da će *njihovo bolesno zakržljalo tijelo biti zaprekom kod iskorišćavanja njihovih duševnih sposobnosti.*“²⁰³



Slika 15. Naslovnica priručnika za vježbanje

U skladu s estetskim i funkcionalnim ciljevima odgoja ustaške mladeži, Glavni ustaški stan izdaje dvije knjižice namijenjene odgajateljima mladeži. U njima se iznose prijedlozi i detaljne upute za izvođenje raznih vježbi. Vježbe su dobno raspodijeljene, pa se tako najmlađe pripadnike Ustaške mladeži, Ustašku uzdanicu, uči većinom jednostavnim pokretima kojima ih se polako uvodi u kompleksnije pokrete: „Važno je za sve skokove postupnost u uvježbavanju, a osobito u pogledu godišta. [...] Osobito to vrijedi za Ustašku Uzdanicu, jer tu dolaze u obzir samo skokovi u obliku igre, pa je potrebna i mašta učitelja, da stvori prema potrebi i prilikama potrebnu predočbu.“²⁰⁴ Tako su vježbe poput

¹⁹⁹ Miroslav Gal, „Laka atletika – kraljica športova“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 10. kolovoza 1941., 30.

²⁰⁰ Miroslav Gal, Šport u historiji Helena i u budućnosti Hrvata, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 14. rujna 1941., 16.

²⁰¹ Franjo Frntić, „GAL, Miroslav“, *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.*, ur: Darko Stuparić, (Zagreb: Minerva, 1997.), 125-126 (Frntić 1997.)

²⁰² Miroslav Gal, „Laka atletika – kraljica športova“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 10. kolovoza 1941., 31.

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ *Vježbe na spravama* (Zagreb: Zapovjedništvo Ustaške Mladeži Glavnog Ustaškog Stana, 1941.), 16.

karika za Ustašku uzdanicu ograničene na karike do pojasa i ramena, dok su vježbe za Starčevićevu mladež doskočne karike. Zadatak tjelesnog odgoja bio je, očekivano, stvoriti tjelesno sposobne buduće gipke i pokrete ratnike, razvijajući usput njihove mišiće:

„Glavno njihovo [švedske ljestve] svojstvo je u tome, da daju tielu gibkost, pruženost, vitkost i spretnost. [...] Mišići se prilagođuju potrebi t. j. raztežu, da mogu vršiti različite teške vježbe i ujedno se očeličuju, da podnose ove izvanredne napore lagano kao da je to svakidašnji običaj i rad.“²⁰⁵

Osim instrukcijske funkcije, učitelji tjelesnoga ustaške mladeži imali su i odgojnu funkciju, koja je posebno bitna budući da odgaja budućnost ustaške Hrvatske koja mora biti pokretna i srčana:

„Učitelj osobito mora paziti, da svi vježbači izvode sve zadane i pokušavane vježbe, jer se ne smije dogoditi, da neki bojažljivi vježbač zastane i ne izvodi pojedini skok. Kod skokova se ponajviše razvija gipkost i samopouzdanje u vlastitu sposobnost, pa se bojažljivce odgaja, da nešto poduzmu što inače ne bi učinili, i tako im se jača slaba volja.“²⁰⁶

Ustaška duša

Ustaški muškarac nije bio potpun bez ustaške duše. Iako je pojam „duše“ teško kvalificirati u znanstvenim terminima pa stoga nije zastupljen u znanosti niti modernoj politici, pojam „duše“ u fašističkom ezoteričnom diskursu igra gotovo središnju ulogu. Julius Evola, vjerojatno najpoznatiji teoretičar ezoteričnog fašizma, neprestano poziva na proširenje sukoba rasa van tjelesnog aspekta. Jedan od njegovih prijedloga, totalitarni rasizam (*razzismo totalitario*) poziva na borbu sa i protiv tripartitne prirode ljudskog bitka – tijela, duše i duha (rase).²⁰⁷ Iako se uz tekstovima objavljenima u propagandnim listovima ne može iščitati ekstremni ezoterizam kakav zagovara Evola, i dalje se pojmovi poput duše i duha (nacije ili rase) redovito ponavljaju. Duša pojedinca odgovorna je za zajednicu, koja čini duh nacije i to redovito dolazi do izražaja u pozivanju pojedinca da bude odgovoran prema zajednici.

²⁰⁵ *Vježbe na spravama* (Zagreb: Zapovjedništvo Ustaške Mladeži Glavnog Ustaškog Stana, 1941.), 64.

²⁰⁶ *Vježbe na spravama* (Zagreb: Zapovjedništvo Ustaške Mladeži Glavnog Ustaškog Stana, 1941.), 15.-16

²⁰⁷ Peter Staudenmaier, „Racial Ideology between Fascist Italy and Nazi Germany: Julius Evola and the Aryan Myth, 1933–43“, *Journal of Contemporary History* 55: 3 (Los Angeles: SAGE Publications, 2020.), 8.

Problemu „duše“ ustaškog muškarca može se pristupiti iz nekoliko kutova. Najočitiiji je aspekt požrtvovnosti. U tekstovima izvora daju se razlučiti dvije razine požrtvovnosti, žrtva kao patnja, kao pečat svakog ustaše i sveta žrtva, odnosno smrt za naciju. Također, važnu ulogu u konstrukciji ustaške žrtve ima i neprijatelj koji nanosi bol ili smrt. Važan je i trenutak kada ustaša polaže svoj život za zajednicu, što govori o položaju koji pojedinac ima unutar panteona velikih ustaških žrtava. Naime, žrtva podnesena nakon prevrata 1941. i žrtva podnesena u zatvoru tokom diktature kralja Aleksandra u ustaškoj mitologiji nisu jednako važne.

Razumijevanje „duše“ ustaškog muškarca očituje se u podnošenju žrtve za zajednicu. . To kako ustaše zamišljaju zajednicu, govori mnogo o muškarčevoj ulozi u njezinom stvaranju. Također, o idealnom muškarcu se može saznati mnogo toga ukoliko se prouči sferu koju je ustaška država dodijelila ženama. To, naime, uvelike olakšava shvaćanje rodne uloge ustaškog muškarca u zajednici. Naravno, uz već detaljno elaboriran lik ustaškog vojnika, varijante idealnog ustaškog muškarca možemo upoznati i analiziramo li tekstove koji tematiziraju izvedene oblike ustaške muževnosti, poput ustaše-seljaka i ustaše- radnika.

Budući da je zajednica sastavljena od pojedinaca, to znači da je najvažniji aspekt „duše“ ustaškog muškarca moral. Iako se čini možda kontraintuitivno, ustaše jesu imale moral, shvaćen kao niz principa na temelju kojih su razlikovali dobro od lošeg. U skladu s tim moralom, postojala su određena očekivanja od pojedinca kako da se ponaša prema svojoj okolini i prema samome sebi. Ono što je uvijek tinjalo u pozadini ustaške moralnosti jest strah od degeneracije, odnosno, strah od propadanja nacije (rase) ako se zanemare ustaški principi. Najjednostavniji princip ponašanja pojedinca bio je stremiti ka standardu kojeg postavlja Poglavnik. Bolje rečeno, stremiti idealnom nadčovjeku kakvog diseminiraju ustaški propagandni listovi kada govore o „Poglavniku“.

Pojedinac

Ustaško vodstvo je razumjelo da projekt stvaranja novog Hrvata podrazumijeva preodgoj cijelog stanovništva. Oslanjanje na talent i određene izvrsne pojedince koji će predvoditi prosječnu generaciju prosjeka nije bio izbor: „Ne moraju biti izgrađeni samo oni, koji stoje na vodstvu i važnijim dužnostima, nego moraju biti izgrađeni svi pojedinci, pa i oni,

koji ne nose pred javnošću posebne odgovornosti.“²⁰⁸Kao što će postati jasno iz daljnje analize, hrvatski fašisti su puno energije ulagali u izjednačavanje službe domovini s moralnim djelovanjem koji je redovito uključivao neki oblik odricanja ili žrtvovanja. Diskurs o moralu prepun je motiva žrtve, toliko da je žrtvovanje izjednačeno sa moralnim djelovanjem: „Izgradjenost se stiče teškom i ustrajnom mukom, koja traje cijeli život. Potrebno je neprestano nastojanje i stalan nadzor nad samim sobom.“²⁰⁹

Kako bi pojedinac uopće dobio priliku postati dijelom projekta „izgradjenja“, treba imati dozu povijesne sreće – biti pomazan „ustaškim rođenjem“, što se u kasnijem životu mora opravdati. Dakle, biti ustašom je u prvom redu pitanje krvi. U skladu s fašističkim shvaćanjima pripadnosti naciji, ustaše shvaćaju rođenje u hrvatskoj obitelji prvim svetim sakramentom ustaše: „Ustaša biti nije lako, pa nas stoga ne može potpuno razumjeti i shvatit tkogod. Razumije nas ponajbolje onaj, tko se je kao ustaša rodio [...]“²¹⁰ Međutim, nije dovoljan sam čin rođenja. Tijekom života se od ustaše očekuje, naravno, konstantno žrtvovanje kako bi se dokazala odanost pokretu i državi: „[...] povrh svega razumije nas onaj, koji je osjetio kundak, zatvor, tamnicu, te koji je često u svojoj kući susretao srbijanskog oružnika.“²¹¹ Dakle, ustašku je muževnost teško steći, a još teže ju je održati.

Iako je žrtva najbolji dokaz odanosti ustaškoj ideji, ustaški muškarac je svoju vrijednost mogao dokazati i djelovanjem, naravno, djelovanjem isključivo u državnom . Integralizam, toliko važan za opstanak hrvatske nacije i ustaške države, duboko je utkan u moral koji je pojedincu nametao novi režim. Od ustaše se očekuje da se utopi u kolektivu, da ostavi po strani svoju taštinu. „Tvoja osoba nije konačno tako važna“²¹² objašnjava bezimeni autor u *Ustaši*, dodajući: „važno je da Ti mnogo radiš za Hrvatsku, da ističeš osobu i djela Poglavnika, o kojem se jedino može i mora mnogo pisati i govoriti [...] pravi ustaše ne govore mnogo o sebi“.²¹³ Očekivalo se da svojim djelovanjem svaki ustaša postane primjerom ustašama i onima koji to tek trebaju postati: „I, braćo, i svatko od nas mora biti prototip marljivosti, svaki od nas mora

²⁰⁸ A., „Ne pravdajte se!“, „*Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 13, 9.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ „Ustaški dužnostnici moraju raditi ustaški“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 2.

²¹¹ Ibid.

²¹² Ibid.

²¹³ Ibid.

biti poput mrava, svaki od nas mora biti sabran, promišljen i požrtvovan, mora biti velikodušan, čestit i moralan.“²¹⁴

Kako bismo shvatili esencijalne kvalitete ustaškog muškarca, potrebno je razumjeti i to što nekoga čini ne-ustašom. Preokupacija određenim oblikom purizma koji nalaže striktan obrazac srednje-klasnog ponašanja tipičan je oblik fašističkog licemjernog moralizma koji se s druge strane ne srami kanalizirati mladenačku energiju u zadovoljavanje karnalnih potreba i libidinalnih žudnji za nasiljem – čišćenjem. Dok s jedne strane upozoravaju na neprijatelje, unutarne i vanjske, u prijetnji zvanoj ustaška pesnica, s druge strane nameću purizam koji zrcali dolično srednje-klasno ponašanje: „Tko po birtijama, tko po gostionicama i kavanama banči, taj u Ustašku organizaciju ne spada. Tko slavi slave, tko šegluka pravi, tko se akšamlucima bavi i tko daje zabavljati svoja osjetila s balkansko-cinganskom muzikom i razbijanjem čaša, taj je *neprijatelj hrvatskog naroda, jer taj truže njegovu krv i njegovu dušu*.“²¹⁵

Očekuje se, dakle, da ustaša vlada svojom impulzivnošću. Duša ustaškog muškarca prostor je apsolutne samokontrole, čak i onda kada nije okružen budnim okom naroda: „Svatko ima svoje duševne i tjelesne potrebe odmora, ali vi svi morate kako u službi, kako na poslu, tako u svim drugim stvarima pred narodom i ljudima prednjačiti.“²¹⁶ Korisno je vratiti se na diskurs o „izgradjenosti“ u kojemu se također jasno vidi kako je odlika ustaše imati kontrolu nad svojim tijelom i osjećajima: „Izgradjenost obuhvaća cijeloga čovjeka, čitavu njegovu ličnost, sav njegov javni i posebnički život. Ne možemo govoriti o izgradjenosti kod čovjeka, koji je doduše borben i vatren i oduševljen, a ne zatomiti u sebi sebičnost; koji ne vlada svojim nižim porivima, koji nema osjećaja – iskrenog osjećaja – za dobro drugih.“²¹⁷ Samokontrola, pa čak i kad su u pitanju vlastiti nagoni je, dakle, ključna.

Međutim, kakva je samokontrola Ustaša kad su u pitanju protivnici nacije? Kako Ustaša svoju muževnost nameće tim grupama? Vrijedi pogledati tko su ti protivnici nacije: „Slavosrbi, politički skakavci, laktaši i kojekakovi nastase, izrabili su dane ustanka i uređivanja važnih državnih pitanja, uvukli se tu i tamo u državnu službu, pa čak i u ustaške redove, i poput stjenica u rukavu smjestili se na toplome [...]“²¹⁸ Navedeni protivnici, koji nisu Srbi, Židovi i ostali

²¹⁴ „Ustaške vrline“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 13.

²¹⁵ Ibid. (naglasak dodan)

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ A., „Ne pravdajte se!“, „*Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 13, 9.

²¹⁸ „Van s njima!“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 14.

rasni neprijatelji, već su izdajice rase, degradirani su na razinu rasnih neprijatelja nad kojima se moral i zakon ne primjenjuju, već vlada samo zakon ustaške pesnice: „Držimo, da neće ni jedan, koga se ovo tiče, čekati... da ga Ustaše bičem protjeruju iz hrama. Stoga, gospodo Slavosrbi, požurite se, jer je rok vrlo kratak. Nakon izminuća toga roka *ustaška će ruka pokucati na vašim vratima.*“²¹⁹

Ovaj sukob sa narodnim izdajicama trebali su voditi muškarci koji shvaćaju potrebitost selektivnog nasilja. Otvoreni pozivi najčešće su započinjali naizgled nevinim zahtjevima za ljudima odanima državi i krvi: „[...] u Hrvatskoj Državi treba ljudi, treba čovjeka, koji shvaća dubinu i zamašaj pojmova dužnosti i reda, treba čovjeka, koji i u duši i u krvi nosi najiskreniju, najdublju i najenergičniju ljubav prema domovini i prema narodu.“²²⁰ Autor nadalje tipično fašističkim ezoteričnim rječnikom opisuje nad-muškarca kojeg nova država traži: „Trebamo ljudi kojima su duboko u duši usječeni pojmovi morala i poštenja, te koji imaju jačinu volje da u dužnosti i radu ustraju do kraja, te koji će za istinu, pravdu, poštenje, narod i državu *umrijeti, časno umrijeti u vršenju svojega zadatka.*“²²¹ Ti nadljudi, mladež koja nastavlja borbu ustaških heroja, „karakter“ kako ih autor naziva, imaju „junačku – ljudsku volju“²²² i konačni obračun sa „nekarakterima“²²³ i izdajicama, „izrodima“²²⁴ je njihov križ: „Borci su pobijedili kukavice. Sebičnjaci, materijalisti, računđizije i praznovi su pobijedjeni, ali samo to još ne znači da su nestali, ali služeći narodu i domovini *novim uzgojnim ciljevima, kojima mora stremiti naša hrvatska mladež utopit će i zadnji trag nekarakternoj i slavoserbskoj pasmini.*“²²⁵

Konačno, najbolji opis ustaškog morala dao je Milivoj Karamarko, koji je sažeo sve niti od kojih je satkano ustaško moralno tkivo:

„Ne nametati se, ne isticati sebe, ne tražiti sebe, ne parade i hohštapleri – je ne postavljati svoj ja – ciljem i izvorom svega svog rada i napora, ne skakati na položaj, za koga nemaš sprema i zrelosti! Budimo neutrudivi i skromni radnici (neka nas vrijednost i rad diže!), samoprijegorni i samopožrtvovni za zajedničku i idealnu stvar, budimo samokritični i sebi iskreni! Biti borben, neustraših i neutrudiv – radnik i junak! Država, Poglavnik i Čovjek trebaju moralno jake ličnosti. Tu je jamac sigurnost (sic) i učvršćivanju države, njene neuništivosti. Tu

²¹⁹ Ibid. (naglasak dodan)

²²⁰ Grga Pejnović, „Trebamo ljudi“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 13.

²²¹ Ibid. (naglasak dodan)

²²² Ibid.

²²³ Grga Pejnović, „Trebamo ljudi“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 14.

²²⁴ Ibid.

²²⁵ Ibid. (naglasak dodan)

je vrelo snage, mladosti i pokretnosti, vrelo sadržajnosti i punine duha. Tu je oslonac Poglavnika (sic), a zaštita i utočište Čovjeku. Onda smo državotvorni, konstruktivni i društvojni (socijalni).“²²⁶

On – naš jedan i jedini

Slika i ideja Poglavnika imala je veliku propagandnu vrijednost, stoga je korisno ukratko se osvrnuti na biografiju čovjeka koji stoji iza te ideje. Ante Pavelić je rođen u Bradini u sjevernoj Hercegovini 1889. godine.²²⁷ Njegovo skromno porijeklo mitologizirano je u mnogim tekstovima objavljivanim u propagandnim listovima. Po završetku studija prava postaje politički aktivan u Hrvatskoj Stranci Prava, ali njegova politička karijera u Kraljevini Jugoslaviji završava 1929. kada bježi od diktature kralja Aleksandra i započinje fašističku borbu terorizmom i propagandom iz inozemstva.²²⁸ U Italiji prihvaća Mussolinijev model despotske vladavine, koji je kasnije opravdava u propagandnim materijalima koristeći nacističke motive i jezik.²²⁹

Projekt stvaranja Poglavnika od Ante Pavelića započinje odmah po njegovu preuzimanju vlasti. Slavko Kvaternik, a potom i ostali visoki dužnosnici, „ustaški prevrat“ stavljaju u okvire Pavelićeve cjeloživotne borbe, vežući nezavisnost Hrvatske, koja je bila izrazito važna velikom dijelu stanovništva, direktno uz lik i djelo samoga Pavelića.²³⁰ Pored vezanja lika i djela uz najveći nacionalno-politički događaj, Pavelić si je pokušao priskrbiti folklornu legitimaciju korištenjem mističnog naziva Poglavnik, koji je izveden iz tradicionalno-kulturne figure poglavara.²³¹ Uspostavivši temelje i osnovni narativ o Poglavniku, propagandni listovi dalje preuzimaju baklju mitologizacije i stvaraju ideju nad-muškarca.

Kao i u ostalim fašističkim režimima, u hrvatskom fašističkom režimu uloga vođe, Poglavnika, između ostaloga služi i kao ideal kojemu muškarac treba stremiti, nad-čovjek – nad-muškarac! Poglavnik se pojavljuje kao povijesna manifestacija ideje, u obliku nad-

²²⁶ Milivoj Karamarko, „Raditi i stvarati“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 6.

²²⁷ Ivo Goldstein, „Ante Pavelić, Charisma and National Mission in Wartime Croatia“, *Totalitarian Movements and Political religions 7(2)* (New York: Routledge, 2007.), 225. (Dalje, Goldstein 2007)

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Goldstein 2007, 226.-227.

²³⁰ Goldstein 2007, 228.

²³¹ Ibid.

muškarca, koji je domovina zazivala stoljećima: „Dodji uzoru čelik-Hrvata, majka Te zove - / Ranjenih izmučenih grudi... šalje Ti pozdrave ove / U zoru dobi nove // Ako si i daleko – Domovina Tvoja Te zove - / Na grudi svoje napaćene...“²³² Autor ove pjesme koja pruža pregršt materijala za psihoanalitičko tumačenje, tituliran kao „Ustaša-seljak“, poziva da napaćene grudi majke Domovine izbavi nad-muškarac: „Evropa već zna za Tebe, Ante / *Lave Velebita gordog / I kršnih Hercegovih stijena.*“²³³

Ipak, mnogo su češći opisi Poglavnika baroknim, romantičarskim i religioznim rječnikom, nego li onim psihoseksualnim. Veličanje Poglavnika i izjednačavanje vođe s idejom nacije često se vrši po nacističkom obrascu, pa se tako prisvajaju fraze poput *Ein Volk, ein Reich, ein Führer*: „Jedan otac, jedna obitelj, jedno ognjište – jedan Poglavnik, jedan narod, jedna država.“²³⁴ Lingvističkom intervencijom autora najpopularnija nacistička parola prikladno je promijenjena tako da zrcali Pavelićeve despotske tendencije, ali i mit kojim se „ustaški prevrat“ izjednačava s likom i djelom Poglavnika. Nadalje, neprestana deifikacija Pavelića stvarana je pomoću očitog prisvajanja kršćanske retorike, gdje je Poglavnik u isto vrijeme i ljubomorni starozavjetni Bog koji je stvorio svijet *ex nihilo* i novozavjetni Kralj Kraljeva, sin Božji na Zemlji:

„Svijesni ustaše, čestiti Hrvati, shvatili su međjutim vrlo brzo, da je Poglavnik jedini onaj, *koga se mora slaviti, kome se mora klicati i pljeskati*. On jedan i jedini! Jedini zato, što hrvatski narod nikada nije imao takve osobe, što *hrvatska majka nikada nije rodila takva genija*. On – jedan i jedini je Onaj, koji zaslužuje da ga slavimo, da mu slavloluke dižemo! [...] *Niti se je rodio, niti će se roditi ravan njemu!* Nitko više ne će *iz ništa stvoriti Veliku Hrvatsku*, nitko više ne će *iz smetlišta napraviti cvijetnjak*, kako je to na sebe preuzeo Poglavnik. To je učinio *On – naš jedan i jedini!*“²³⁵

Ovakva retorika trebala je mobilizirati pojedince da se predaju naciji i da postanu muškarcima kakve treba nova ustaška država. Osnovnoškolac tako propagandu sažima ističući nadljudski tjelesni aspekt Poglavnika s jedne strane i nadljudski, ezoterični aspekt Poglavnika kao manifestacije ideje nacije s druge strane: „On je došao među nas. Mi to osjećamo. Čini nam se da stupa s nama. Poglavnik nije za nas običan čovjek. On je nadzemaljsko biće, on je

²³² Stjepan Pucko, „Ustaškom Poglavniku“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 21. Rujna 1941., 6. (naglasak dodan)

²³³ Ibid. (naglasak dodan)

²³⁴ J.S., „On – jedan i jedini“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta br. 5*, 11

²³⁵ Ibid. (naglasak dodan)

ideja, ideja slobode. Okovi nas stežu. Njega zovemo, njega tražimo.“²³⁶ Prisutnost Poglavnika motivira ovog osnovnoškolca da se prepusti karnalnim impulsima i postane ustaškim muškarcem u posvećenju nasiljem: „Snaga i jakost previre u nama. *Grče nam se pesnice*. [...] Daj mi Ante pušku od dva metra, da ubijem srbskog kralja Petra! [...] Krv, borba, smrt ocrtava se pred našim duhovnim očima. Ne boj'mo se. Pobjedit ćemo. Snažno stupamo prema Zagrebu. Poglavnikovi smo.“²³⁷

Degeneracija

Ako Poglavnik predstavlja idealiziranog savršenog nadčovjeka, čelik-Hrvata, onda je njegova suprotnost nepostojanje Poglavnika i Ustaša. Bez ustaške ruke koja usmjerava i čuva, hrvatska krv polagano se otklanjala od svog zamišljenog ideala, odnosno, od sudbine zapisane u genima - ona *degenerira*. Ustaše ovaj fenomen raspoznaju na mnogim razinama života, poput roditeljstva koje je sve manje prisutno: „Djeca su postala teret, te su poradi općih teških prilika u radničkoj obitelji prepuštena ulici.“²³⁸ S druge strane, bez ustaške desnice koja štiti hrvatski rod od degenerativnih utjecaja tuđinaca, mladež odgajaju moderni izumi koji kvare njihovu dušu: „Treba spomenuti, da tuđinska vlast nije vodila nikakav nadzor niti nad tiskom, niti nad filmovima, niti nad ulicom, a sve to urotilo protiv onih, koji su ostali bez odgoja. Jasno slijedi iz ovoga, da su roditelje zamijenili: ulica, loši filmovi, pornografska 'književnost'[...]“²³⁹

Degeneracija nije posve prirodna posljedica nepostojanja ustaške zaštite nad genima, već je planiraju i usmjeravaju oni koji ne pripadaju genetskom bazenu Hrvata. Kao što je ranije spomenuto, roditelje zamjenjuju moderni poroci koje u narod uvode rasni neprijatelji: „Radničke obitelji rastrovane pogubnim idejama žido-komunističkih propagatora počele su gubiti smisao i osjećaj za obiteljski život.“²⁴⁰ Žido-komunistima su pomagali rasne izdajice koji su služili „[...] svima i u svako doba samo ne Hrvatskoj i hrvatskom narodu. Nekarakteri i kukavice stvorili su sramotne čvorove naše povijesti... U ovim godinama gledamo dio našeg

²³⁶ „Vrati se Ante!“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 8, 10.

²³⁷ Ibid. (naglasak dodan)

²³⁸ Božidar Novaković, „Kriminalitet među radničkom mladež“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 14. rujna 1941., 7.

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ Ibid.

naroda, onaj bijedni dio, gledamo nesvjesne sinove, gledamo ulizice, puževe, izrode, kukavice, nekaraktere, izdajice roda i domovine.“²⁴¹

Degeneracija je posebno problematična prilikom izgradnje novog Hrvata, odnosno, novog ustaše jer djeluje na mlado ustaško tijelo, ali i na mladu ustašku dušu. Buduće nacionalne vojnike kojekakvi rasni izdajice i tuđinci odgajali su u plutokratskom duhu zapadnih demokracija, „pokvarenjaštvom, koje je dolazilo od Srbijanaca“.²⁴² Time je mladež ustaška načela zdravlja i obnove zamijenila svjetovnom korupcijom: „Mladež je usisavala svjetski duh neozbiljnosti i nepromišljenosti, duh nerada i bluda, duh kockarstva i pijančevanja, duh lijenosti...“²⁴³ To je dovelo do odmicanja od ideala, do degeneracije, kako seljaštva: „Seoski mladići s površnim odgojem postadoše drumski razbojnici, a seoske djevojke se izmetnuše u kokete i namiguše“,²⁴⁴ tako i radništva: „Židovsko-kapitalističko izrabljivanje išlo je svjesno zatim, da radnika moralno i fizički degenerira, kako bi ga odvelo u neprijateljstvo spram naroda.“²⁴⁵

Stoga je projekt zaustavljanja i zalječenja degeneracije bio imperativ. U prvom redu bilo je potrebno identificirati izvor problema, izvor zaraze koji je širio razne degenerativne ideje poput panslavizma, jugoslavizma, utopizma koje su stvorili „[...] u Hrvatskoj pravo carstvo kukavica i ulizica, savitljivaca, živih mrtvaca i leševa – služinčadi i to vrlo vjerne[...]“²⁴⁶ Izvor zaraze pronašli su u školama: „U školama se je trovala mladež najsmišljenijim načinima. Odvrćali su i otudjivali našu mladež od naše povijesti, tradicije, vjere i ćudoređa i svega što je naše iskonsko hrvatsko.“²⁴⁷ Potom je trebalo zaliječiti rane koje je stvorio moderni kapitalizam, a koje je žido-komunizam želio iskoristiti: „U prvom je redu potrebno zauzdati kapitalizam u njegovoj materijalističkoj gramzljivosti za dobitkom, te u isto vrijeme omogućiti radniku dostojne uvjete rada i plaće. U prvom redu, radniku se mora omogućiti sigurnost egzistencije *u granicama svoje države i svog naroda*.“²⁴⁸ Nove ustaške

²⁴¹ Grga Pejnović, „Trebamo ljudi“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 14.

²⁴² Ivo Balentović, „Seoska je mladež bila trovana, Ustaški duh će uskrisiti načela obnove i zdravlja“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 10. kolovoza 1941., 22.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Ivo Balentović, „Seoska je mladež bila trovana, Ustaški duh će uskrisiti načela obnove i zdravlja“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 10. kolovoza 1941., 23.

²⁴⁵ Vjekoslav Bleškov, „Radništvo u ustaškoj Hrvatskoj“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 14.

²⁴⁶ Grga Pejnović, „Trebamo ljudi“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 14.

²⁴⁷ Grga Pejnović, „Krvavi uvod u ustašku borbu“, *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 6, 8.

²⁴⁸ Vjekoslav Bleškov, „Radništvo u ustaškoj Hrvatskoj“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 14.

radnike, muškarce skrojene po mjeri nove države, trebalo je, dakle, zacijeliti u potpunosti: „Da se pak radnik povrati ideji države i naroda mora najprije moralno i fizički ozdraviti. Iz tih načela nikla je nova društvena i ekonomska politika, koja danas prožima mlade nacionalističke narode Europe.“²⁴⁹

Narodna zajednica

Projekt obnove i zacjeljenja degeneracije kako bi se stvorila članica Nove Europe podrazumijevao je oblikovanje društva po fašističkom modelu. U propagandi se integralizam opisivao već spomenutim pojmovima, poput starosti i mladosti. Tako je država opisivana kao: „Organizam, koji nikada ne stari, a istovremeno je i star i mlad, niče i sahne, pupa i plodi – to je društvo, narod ili država.“²⁵⁰ Starost u državnom kontekstu odnosi se na drevnost, a samim time ističe se svetost nacionalnih znamenja: „Vjekovima, iskustvom i borbom izabrana i prokušana gradnja društvo i narodne kulture ostaje i služi kao temelj i stožer razvoja i stvaranja.“²⁵¹

Diskurs o starosti u državnome kontekstu je dvostruk - s jedne strane, kao što je rečeno, tematizira se drevnost nacije, a s druge strane upozorava se na nepokretnost starosti. Tako je očiti problem prepuštanja države starcima koji, iako polažu generacijsko pravo svojom dugovječnošću, mogu unazaditi mladenačke impulse drevne nacije: „Starost zna biti i previše nazadna, tvrdoglava i nepokretna. Starost apriori odbacuje sve što je novo, protivno postojećem, sve što je prekoredno i revolucionarno; ona ni ne pita za razloge, niti se može izdići iz svoje učmalosti, da se uživi u stalan tijek i mijenu života.“²⁵² Drugim riječima, starost je nedostatna da ostvari sva načela drevne nacije: „Državni život je *oličenje pokretnosti, stvaranja i volje*. On po svojoj gradnji i po svojoj svrsi *teži k djelatnosti, usponu i savršenstvu*. Država se stalno *mijenja, jača i obnavlja*; državi je bitno svojstvena *težnja za osvježanjem i pomladjivanjem*, težnja za nemirom.“²⁵³

Vidljivo je kako su pojmovi korišteni za opis države isti pojmovi koji opisuju novog ustaškog muškarca. To se ne očituje samo u ezoteričnim opisima, već i u tekstovima koji

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ Milivoj Karamarko, „Raditi i stvarati“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 4.

²⁵¹ Ibid.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid. (naglasak dodan)

govore o naciji u vizualnim i metaforičnim opisima: „Pred nama je iskršavao gordi starac, kao simbol našeg snažnog ustaše.“²⁵⁴ Kultura koju je propagirao Glavni ustaški stan je izrazito muževna. Stoga i jezik koji se upotrebljava govoreći o naravi hrvatskog naroda i društva reflektira taj trend: „Simbol hrvatskih ideala, uvijek vječnih, kao što je vječan Velebit, bijen stoljećima, ipak uvijek ostaje *nepomičan, gord, ponosan i snažan; odoljeva svima nasrtajima*.“²⁵⁵ Antropomorfizirajući Velebit veliča se i ustaško tijelo:

„[...] najdraži nam je susret s našim *ponosnim divom*, sa starcem Velebitom, čija su *ogromna prsa* skoro čitavu godinu prekrita sniegom, pa izgleda, kao da su mu se na *bieloj bradi* smrznule *krupne suze* [...] ovaj sivi Velebit *još siviji i namrgodjeniji* [...] uvijek mrka, uvijek bez vrha, koji se na crnim oblačinama odmara, uvijek *tmurna*, ali vječno *i gorda i ponosna, i junačka*.“²⁵⁶

Konačno, i iz diskursa o državi i naciji se može mnogo toga saznati razmotre li se rasprave o tome što Hrvati i Hrvatska nisu. U članku naslovljenom „Protubizantska orijentacija Hrvata“, gdje se promiče gotska teorija i negira slavensko porijeklo, uočava se upravo takav oblik negativne konstrukcije hrvatskog identiteta: „Hrvati su došli na Jadran kao element, kojemu Slavenstvo nije bilo životna emanencija i orijentacija.“²⁵⁷ Štoviše, Slavenstvo je bilo suprotnost Hrvatstvu, što se opravdava korištenjem fašističkog rječnika: „Oni su Slavenstvo na Jadranu našli kao *ropski i dezorganizirani element*, dok su sami bili *slobodna i vojnički uređena jedinica*.“²⁵⁸ I ovdje se pojavljuje rječnik koji se koristi u diskursu o ustaškoj muževnosti, te pojmovi poput sile, koji također upozoravaju što se događa kada se tolerira fizička slabost: „Oni su se istina pod jačom fizičkom *silom fiziološki poslavenili*, ali njihova psiha nikada na sebe nije obukla psihi i tedencu Slavljanstva.“ Slavenstvo, dakle, predstavlja opasnost jer je to u prvom redu fizička i duševna degeneracija koju je ustaštvo uspjelo zaustaviti jer je hrvatska psiha nadvladala slavensku.

²⁵⁴ Vinko Nikolić, „Simbolika Velebita“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 31. Kolovoza 1941., 2.

²⁵⁵ Ibid. (naglasak dodan)

²⁵⁶ Ibid. (naglasak dodan)

²⁵⁷ Ivo Guberina, „Protubizantska orijentacija Hrvata“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 17. kolovoza 1941., 33.

²⁵⁸ Ibid. (naglasak dodan)

Žena ustaša-majka

Rasprava o ustaškoj zajednici i ulozi muškarca unutar nje nepotpuna je ukoliko se ne razmotre i rodni odnosi unutar zajednice. U propagandnom materijalu nije bilo detaljnije rasprave o odnosu muškarca i žene, već se pretpostavljao određeni „prirodan“ odnos, budući da je ustaška obitelj temelj ustaške države. U fašističkoj Novoj Europi i Novoj Hrvatskoj nije bilo mjesta rodnoj fluidnosti, već postoje vrlo jasno definirane rodne uloge i njihove domene.. Žene su, po tradiciji europske krupne buržoazije, većinom smještene u kućansku domenu dok je muškarcima prepušteno sve ostalo. Stoga valja prikazati što je bila ženska domena u ustaškoj Hrvatskoj, kako bi se shvatilo što čini onu mušku.

Očekivano, uloga žene u ustaškoj Hrvatskoj je uloga majke, žene i kćeri. Domena kojom vladaju žene veličane su tipičnim fašističkim pompoznom rječnikom: „Hrvatske kćeri moraju shvatiti, da moraju biti žene i majke. Moraju osjetiti, koliko je divna i koliko odgovorna nacionalna zadaća biti žena, nosilac triju uglova u obitelji, suradnik i drug svojeg muža i majke u porodici.“²⁵⁹ Uloga žene je, dakle, u potpunosti definirana službom mužu, ali i službom državi: „Hrvatske žene moraju u cijelom svojem srcu osjetiti, kolika je velika čast i zadaća biti hrvatskom majkom.“²⁶⁰ U kontekstu integralizma to podrazumijeva podrediti svoju maternicu potrebama nacije i države:

„Čežnja svake Hrvatice mora biti samo jedno: *brak i dijete*. Svaka Hrvatica mora se zamisliti, šta to znači roditi u Hrvatskoj Nezavisnoj Državi, da budu *graditelji i braniči slobode, orači naših njiva, radnici u našoj vlastitoj kući*, radnici na vlastitom bogatstvu, vlastitoj snazi, veličini i napretku.“²⁶¹

I ženi je dopušteno uzdizanje na razinu mučeništva, doduše, u izrazito ograničenim okvirima – unutar vlastita četiri zida. Vrlo jasno je naglašeno da je žena fizički preslaba da se nosi s vanjskim svijetom: „Žena je krhko stvorenje.“²⁶² To krhko biće zaduženo je za obranu doma: „[...] biti čuvarica svete vatre na hrvatskom ognjištu!“²⁶³ Svoje mučeništvo stječe vršenjem svoje svete dužnosti, davanjem novog plamena svetoj hrvatskoj vatri: „Žena, ustaša-

²⁵⁹ „Biti majkom znači biti moderna i poštena“, *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 6, 10.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ibid. (naglasak dodan)

²⁶² Bosiljka Perše, „Žena (ustaša) temelj slobode hrvatske države“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 17. kolovoza 1941., 45.

²⁶³ Mira Dugački, „Ženska mladež u novoj Hrvatskoj“, *Ustaška mladež, omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoz 1941., 15.

majka, radja dijete u mukama sa svetim veseljem.²⁶⁴ Time žena ostvaruje svoju sudbinu i uspinje se u panteon ustaških mučenika: „I žena ustaša-majka dobiva nagradu. Ta nagrada ovjenčana je aureolom tihog mučeništva. [...] Žena ustaša-majka *ispunila je svoju ustašku dužnost*, dala je pokoljenja, *stvorila je ustaše*.“²⁶⁵

Radnik i junak

Ustaša nije samo ratnik, već i radnik. To je bjelodano iz učestalih izjava poput „Temelj svake vrijednosti jest samo rad, a temelj svakog prava jest dužnost“²⁶⁶ i neprestanih mantri o oslobođenju pomoću rada: „Samo u radu leži sreća i blagostanje naroda. I hrvatski narod bit će sretan i blagoslovljen samo po svojim djelima, po svojem radu.“²⁶⁷ Seljak Mato Medvedović napisao je pjesmu koja zrcali kolektivistički karakter radništva, naravno, zaogrnut u fašističke pojmove o iscjeljenju pomoću rada i mučeništva: „Složan rad nek sve nas krijepi, / U nov život nek nas vodi / [...] / Radna služba kad se vrši / nek ju naša pjesma prati - / Svaki poso će da skrši; / Svaki teret olakšati... / Sa veseljem, snagom svom: / Spremni za hrvatski Dom!“²⁶⁸

Da je i radniku dopušten pristup ustaškim simbolima, vidljivo je iz konstrukcije mučeništva radništva u kontekstu ustaške borbe i ustaškog prevratništva. Ustaše smatraju da je priroda radničke klase mučeništvo: „Radnik je već po naravi svoga posla patnik, tjelesno izvrgnut najtežim poslovima, nepogodama, nesrećama, svim mogućim neimaštinama.“²⁶⁹ Uloga ustaške revolucije je izbavljanje radništva iz kaljuže patnje: „ne može ni hrvatski radnik ostati ono što je prije bio, čovjek drugog reda, da ne reknemo nekakva bezčasna stvar, stvor koji se bavi niskim i ponizujućim poslom.“²⁷⁰

Ustaški radnik, mučenik prijašnjih režima, u novoj državi zauzima dostojanstvenu poziciju u zajednici. Ustaška propaganda naglašava novi stav prema radnicima: „Biti radnikom u ustaškoj državi znači biti *potpunim čovjekom*, jednakopravnim sugradjaninom s pripadnicima svih drugih stališa.“²⁷¹ Svoje mučeništvo, osim fizičkom mukom, radnik je stekao i trpljenjem

²⁶⁴ Bosiljka Perše, „Žena (ustaša) temelj slobode hrvatske države), *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 17. kolovoza 1941., 45.

²⁶⁵ Ibid. (naglasak dodan)

²⁶⁶ „U ustaškoj se Hrvatskoj radi“, *Ustaša: Vjestnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 11, 15.

²⁶⁷ „Sani tako Hrvatski će radnici biti – za dom spremni!“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 2, 3.

²⁶⁸ Mato Medvedović, „Za Dom – spremni!“

²⁶⁹ M. Bz., „On, hrvatski radnik“, *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 11, 4.

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ Ibid. (naglasak dodan)

ponižavanja. To je motiv koji se stalno ponavlja u fašističkom diskursu: „[iz hrvatskog radnika] izbija plemenita i patnička duša našeg malog čovjeka, našeg radnika, koji je do sada vazda bio *zapoštljen, izrugivan, ponižavan i vrijedjan*.“²⁷²

Ustaškim prevratom radništvo je dobilo svog predstavnika u narodu. Naime, pomalo u suprotnosti s ostalim tekstovima koji se bave mučeništvom, autor L. B. smatra kako je radništvo pri samome vrhu po mučeništvu: „Na ljestvici hrvatske narodne patnje u posljednjih dvaju desetljeća, hrvatski radnik bio je najveći mučenik.“²⁷³ Razlog tomu je činjenica da radnici nisu imali povijesnu ličnost koja bi ih izbavila iz bespuća povijesne zbilje:

„Govorimo li o seljaštvu tada primjećujemo da su oni imali svoga branitelja u osobi Stjepana Radića, dok je isto-vremeno naš građanski elemenat zaštićivao se svojom kako takovom glavničarskom moći; hrvatski radnik stajao je međutim osamljen i napušten od mnogih, premda bi po svojoj vrijednosti i po svojoj državotvornoj sposobnosti zasluživao najveću pažnju.“²⁷⁴

Ipak, radnik-ustaša dočekao je svog spasitelja u liku i djelu Poglavnika. Davši svoj obol stvaranju nove države, radništvo je prokrcilo put svom spasitelju: „Bez ikakvog pretjerivanja, možemo tvrditi, da je hrvatska država malo gdje imala tako živih, tako uvjerljivih i tako borbenih svojih branitelja i boraca, kao što je imala u redovima radništva.“²⁷⁵ Dolaskom Poglavnika radništvo se emancipira i tako postaje ustaškim radništvom koje uživa privilegiju – još rada: „[...] Poglavnik je svojom brigom i svojom odlukom kojom je odobrio sumu od 4 milijarde kuna za izvođenje javnih radova, omogućio hrvatskom radništvu da u okviru svoje Nezavisne Države Hrvatske uživa pravo, *pravo na rad*, tj. na stalnu mogućnost uposlenja.“²⁷⁶ Inicijativa koja je nagrađena dodatnim radom ima smisla ako se primijeti da je Poglavnik, osim što je prikazivan kao najveći ratnik, prikazivan i kao najveći radnik: „Poglavnik je najveći radnik, on radi dan i noć. Svi ćemo se ugledati u njega i svi ćemo raditi, jer 'rad je temelj cjelokupnog narodnog blagostanja'.“²⁷⁷

²⁷² Ibid. (naglasak dodan)

²⁷³ L. B. „Hrvatsko radništvo u ustaškoj državi“, *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 11., 6.

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Ibid. (naglasak dodan)

²⁷⁷ „U ustaškoj se Hrvatskoj radi“, *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 11., 15.

Ustaša-seljak

Kao što su vizualni prikazi seljaštva većinom isticali kolektiv, ali kolektiv starijeg stanovništva, tako i opisi seljaka koji ističu njihovu ulogu u društvu većinom im pridaju relativno ograničenu sferu djelovanja - naravno selo i polje. Ipak, mnogo je prostora posvećeno veličanju seljaka, koje se često predstavlja kao najčišći oblik hrvatskog postojanja. Termini kojima se opisuju njihove uloge podsjećaju na pojmove koji su korišteni u opisima ženske domene: „Seljak je hranitelj svih Hrvata, seljak je najvjerniji čuvar hrvatskog iskrenog rodoljublja, seljak je čuvar našeg domaćeg ognjišta, on je podržavatelj one svete vatre, koja se zove nacija.“²⁷⁸

Vrlo je jasna diskrepancija između tretmana seljaka pod ustaškim režimom i retorike kojom se govori o mjestu seljaka u novoj državi. Tako se za seljaka tvrdi da bi on trebao imati ulogu gospodara zemlje: „On je čuvar svih naših narodnih svetinja, on i samo on mora biti u ustaškoj državi iznad svih drugih, on mora biti gospodar hrvatske zemlje i njezinog bogatstva [...]“²⁷⁹ U istoj rečenici autor potom navodi časti koje bi seljak trebao dobiti od ustaša, časti koje više nalikuju na domarske dužnosti, nego na prava gospodara nad zemljom: „[...] on mora biti i nadalje izvor cjelokupnog narodnog života i vječni čuvar naših ognjišta, naših mučeničkih grobova, on mora biti najbolji stražar na granicama naše domovine.“²⁸⁰

Poput ustaše-radnika, i ustaša-seljak pomazan je svetim mučeništvom za domovinu. Hrvatski je seljak patio, poput svih ostalih Hrvata, pod srpskim jarmom: „Mnoga pitanja našeg života, koja su nas trla i mučila, kod Srba uopće nisu postojala. Jer su Srbi imali ne samo svoju državu i svoje područje na kome su bili potpuni gospodari, nego su imali i našu hrvatsku zemlju pod vlašću i pod svojom upravom.“²⁸¹ Ali plugu i brani u pomoć uskače obrana te mu ustaše vraćaju otetu zemlju: „Sa stvaranjem naše vlastite države, sva pitanja dotadašnjeg života ne postoje više u onome obliku. Otete zemlje se vraćaju onome, od koga su bile otete. Obespravljenima se daje pravo. Seljaci postaju svoji gospodari u svojoj državi.“²⁸² I ponovno je ustaška nagrada za oslobođenje dodatan rad, ovoga puta - seljacima!

²⁷⁸ Bz, „On, hrvatski seljak“, *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 12., 5.

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ Ibid. (naglasak dodan)

²⁸¹ I. B. „Ne napuštajte zemlju – vratite se k njoj!“ , *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 12., 7.

²⁸² Ibid.

Umrijeti muški

Pošto su analizirani svi oblici i manifestacije ustaške muževnosti, potrebno je vratiti se na najvažniju manifestaciju ustaške muževnosti, onu ustaše-vojnika i otvoriti pitanje najvažnijeg duhovnog trenutka u ustaškom životu – pitanje smrti. Ustaško tijelo je prizorište trajnoga nasilja . Fizička posljedica ovog nasilja, rane, u tekstovima se nerijetko detaljno opisuju pa gotovo da se može govoriti o ustaškim stigmama. Također, žrtva je shvaćena i kao odricanje, patnja zbog neimanja domovine ili podnošenje propadanja nacije.

Ipak, najveća i najvrjednija žrtva je ona koja je potpuna, sveta žrtva – smrt. Smrt na oltaru domovine bila je čast svakog ustaše te su u prvim mjesecima Nezavisne Države Hrvatske čitatelji *Ustaše* bez prestanka izvještavani o svakoj smrti na dužnosti koju su pretrpjeli Ustaše, a pogrebi su opisivani na nekoliko stranica koje su detaljno izvještavale o ogromnim kolonama mladeži koja je došla odati posljednju počast palim herojima.

Neprijatelj

Prije analize pitanja žrtve i smrti, potrebno je pogledati koga su to Ustaše smatrali neprijateljima, tko su bili oni koji su nebrojenim muškarcima donosili stigme i smrt . Budući da su Drugi svjetski rat i Ustaška tvorevina Nezavisna Država Hrvatska kao nacistički protektorat obilježeni Holokaustom, valja se najprije osvrnuti na Židove i „židovsko pitanje“. U skladu s fašističkom koncepcijom rasnog darvinizma i konačnog obračuna rasa, shvaćen je i obračun sa hrvatskim Židovima: „Da razbistrimo mutež, koji je nastao početkom *radikalnog obračuna* između *hrvatskog arijevskeg – radničkog i seljačkog – te židovskog, semitskog – kapitalističkog naroda...*“²⁸³

Konceptualiziranje rasnog sukoba u okvirima vječnog i neprestanog rata između dobra i zla nameće određenu genocidnu teleologiju. Posebno kada je neprijatelj opisan pojmovima koji daju naslutiti daje on nepromjenjiv i da je njegova svrha nanositi bol odabranom narodu: „[...] naroda već tisuću godina odgajanog 'bez morala i protiv morala' (Budak) [...]“²⁸⁴ Mile Budak, jedan od glavnih ideologa ustaške države, u svojim tekstovima i romanima slično opisuje Židove problematizirajući ne samo židovsku kulturu nego i židovsku krv. To Katušić

²⁸³ Ivica Katušić, „Par misli o Židovima“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 21. Rujna 1941., 8. (naglasak dodan)

²⁸⁴ Ibid.

sažima u tekstu *Par misli o Židovima*: „Mi smo protiv Židova, jer je skoro svaki Židov samom svojom krvlju i odgojem inkliniran, naklonjen, na izrabljivanje.“²⁸⁵

Židov je, prema ustaškoj interpretaciji koja je identična s onom nacističkom, nesretan i bez države, pa stoga napada druge narode. Iako nije fizički impozantan, Židov je zbog svoje sudbine prisiljen pronaći način preživljavanja „I Židovi imaju svoje jade! Njih je premalo, a ljudi čiju oni sišu krv su milijarde. Odnos je frapantan.“²⁸⁶ Prisiljeni na ovaj *modus operandi* u modernom, nacionalističkom svijetu, Židovi se okreću suprotnim metodama, internacionalizmu, odnosno, boljševizmu: „Najveći njihov protivnik je moderni nacionalizam, pa mu oni naustrk postavljaju internacionalizam. Internacionalizam je njihova čorba, koju su skuhali za druge narode [...]“²⁸⁷

Boljševizam je, dakle, proizvod židovske misli – Židovi i komunisti izjednačavaju se i tvore sintagmu koju su Ustaše posudili iz nacističkog bestijarija – žido-komunista. Tu interpretaciju donosi i Zlatko Milković, poznati ustaški književnik i kulturni ataše u Berlinu²⁸⁸: „Nakon više od dva desetljeća što u Rusiji vlada komunizam, i to onakav komunizam, koji naučaju i propovjedaju Židovi, kako bi što bolje mogli uništiti i razorati sve ideale u ljudskome rodu i zavladata svijetom [...]“²⁸⁹

Žido-komunist iskorištava naivnost hrvatskog seljaštva i radništva i tjera ga da djeluje protiv svoje prirode. Time se ustaše postavljaju u poziciju obrane prirodnog poretka i prirodnog djelovanja: „Dapače i same životinje po svojoj prirodi ne će i ne čine ono, što se protivi njihovom zdravom i prirodnom nagonu, a čovjek, zanesen svojim temperamentom i svojom naravi, zanesen slatkim riječima i promičbom, kakvu smo naučeni slušati od židova i komunista, podliježe, jer je slab i nasjeda tuđim utjecajima.“²⁹⁰ Žido-komunist u Hrvatskoj, međutim, ne djeluje samostalno. Naime, ti agenti Moskve djeluju u skladu s puno prisutnijim neprijateljem, Beogradom: „Poznato je, da su moskovski boljševici bili uvijek neprijatelji hrvatskoga naroda, da su uvijek podupirali beogradske velikosrpske vlastodržce, te na umu

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Branimir Donat, Mladen Švab, „MILKOVIĆ, Zlatko“, *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.*, ur: Darko Stuparić, (Zagreb: Minerva, 1997.), 274.

²⁸⁹ Zlatko Milković, „Boljševizam i zemlja, neke misli uz poglavnikovu knjigu 'Strahote zabluda'“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 17. kolovoza 1941., 39.

²⁹⁰ Ibid.

imali hrvatski narod pod svoju vlast dobiti, seljaku zemlje oduzeti, a hrvatske kulturne i duševne tekovine uništiti i razoriti.“²⁹¹

Na sličan način opisuju i srpsku djelatnost u Hrvatskoj. Poput Židova i Srbin je svjestan svoje rasne inferiornosti, pa su stoga Srbi Hrvatima nametnuli beogradskog kralja i srpsku vladu: „Srbi su lukavi i prepredeni, svijesni svojega srpstva i svojeg cincarskog poslanja, pa su sve svoje snage bacili na raspolaganje pred hrvatoždersku beogradsku čaršiju.“²⁹² Beograd je pokušao implicitno otuđiti Hrvata od Hrvatske i hrvatskog duha: „U školama se je trovala mladež najsmišljenijim načinima. Odvraćali su i otudjivali našu mladež od naše povijesti, tradicije, vjere i čudoredja i svega što je iskonsko hrvatsko.“²⁹³ Također, ustaška preokupacija poniženjem prelijevala se u pjesmice, poput *Zemlje naše*: „Dvadeset i dva su ljeta / Srbi brali plod Tvoj zreli / Srbi brali plod Tvoj zreli – / Al žeti ga nisu smjeli.“²⁹⁴

Fizičko nasilje igra važnu ulogu u mitologiji ustaškog pokreta jer, između ostalog, konstruira nasilnog, prisutnog i vidljivog neprijatelja, za razliku od Žido-komunista čije je nasilje prikazano kao ponešto implicitnije. Učestali su karikaturni prikazi nasilnih Srba poput onih u članku koji iznosi hagiografiju četiriju ustaških prvoboraca: „Krvožedna srbijanska zvijer već u studenu 1928. brusila je svoje pandže i pripremala se je za svoje krvavo i rušilačko djelo, koje je nastupilo s proglašenjem Aleksandrove samovlade.“²⁹⁵ Uz beogradski prosvjetni i propagandni aparat, Srbi su posezali i za nasiljem, pa su ubijali Hrvate iz objesti: „Ubijeni [nekoliko hrvatskih seljaka] su zato, što nijesu mogli dopustiti, da im se gaze njihova osnovna i čovječanska prava, ubijeni su zato, što su bili svijesni Hrvati i nisu mogli zatajiti sebe, svoju krv i svoju povijest.“²⁹⁶ Edipovske note pjesmice *Zemlje naše* stoga dobivaju očekivano mračni ton pri samome kraju, kada se najavljuje učestali ustaški motiv prolijevanja krvi za zemlju: „Zemljo naša, zemljo mila / Nek ti slava od sad cvate / Ustaška će krvca vrela / Otkupiti sve Hrvate.“²⁹⁷

²⁹¹ „Poglavnikov poziv hrvatskom narodu“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 3, 20.

²⁹² Grga Pejnović, „Krvavi uvod u ustašku borbu“, *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 6, 8.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Tomo Gložinić, „Zemljo naša“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 7, 15.

²⁹⁵ „Prvi ustaški roj“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 2, 4.

²⁹⁶ Grga Pejnović, „Krvavi uvod u ustašku borbu“, *Ustaša: vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 6, 9.

²⁹⁷ Ibid.

Sveta žrtva

Žrtvovanje na oltaru domovine najveći je čin koji ustaša može poduzeti. Ova ideja je konstantno ponavljana u bezbrojnim propagandnim listovima gdje se ljubav prema domovini izjednačavala sa voljnošću da se podnese žrtva: „Koliko tko ljubi svoj narod pokazuje žrtvama, koje je kadar doprinijeti. Velika ljubav, žarka i iskrena odanost jednom idealu često put u životu kruni se žrtvom i velikim pregaranjima.“²⁹⁸ Da je žrtva odricanje, pokazuje i sljedeća definicija žrtve koju u svojim tekstovima koristi Pejnović: „Žrtva kao odricanje svega dragog i vrijednog, žrtvovanje sebe kao dar jednoj svetoj misli, izgaranje kao žiža, koja nikad ne trne i nikad ne postaje ništa nego u plamenu raste, struja i živi sve više, sve jače – traži sve, a sama sebe uništava.“²⁹⁹

Svako djelovanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj prikazano je u okvirima žrtvovanja. Tako su i seljaci i radnici, pa i žene, ali gotovo isključivo majke, mučenici i mučenice. Iako se pojam ustaša izjednačavao sa pojmom heroja i junaka i iako su i ustaše i ustaše-sa-sufiksima podnosili žrtve, postojala je njihova hijerarhija: „Ustaštvo samo po sebi znači herojstvo, ustaše su najidealniji sinovi svoje domovine, ali ustaša nadmašuje ustašu, jer duhovne vrednote i snage nijesu svima opet jednako podijeljene“. Ono što dijeli ustaše od ustaša-sa-sufiksima je oblik žrtve – dok potonji za domovinu daju znoj, ustaše daju krv: „[...] gorak je život svakog člana naroda u danima, kad trpi pod njenom težinom, ali zato pada svjetao pogled u budućnost, jer *krv prolivena* za narod, *nasilje izdržano* za narod ljepše je nego mir bezbrižnih i duševno putenih dana.“³⁰⁰ Daljnju distinkciju između višeg stupnja ustaške muževnosti, vojnika-ustaše, i ustaše-sa-sufiksom vidljiva je u hipostazi mučenika na bojnopolju koji se prikazivao u formama nadčovjeka. To je bila stvarna deifikacija žrtve krvlju, tretman kakav nisu dobivali oni oni koji su se žrtvovali vlastitim znojem:

„Samo izabrani mogli su biti *nadljudi*. Samo *izabrani* mogli su pregorjeti tople majčinske suze, ostaviti ognjište, ženu i djecu, jer su to ipak vrednote i svetinje, koje čovjek, koji u sebi nosi čovječanstvo mora ljubiti, brinuti se i čuvati. Međutim, *životne vrednote po svojim veličinama nisu jednake*. Majka je majka, ali je domovina tisuće i tisuće majka. Čovjek radi za sebe i djecu, ali narod je veliki krvni skup kojeg vežu stoljeća i ova sveta zemlja, kojeg

²⁹⁸ Grga Pejnović, „Mijo Babić“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 7.

²⁹⁹ Ibid.

³⁰⁰ Ibid. (naglasak dodan)

veže duševni životni kompleks, iz kojeg se pojedinac ne može izdvojiti, pa čak ni onda kad oće postati izdajica i lopov.“³⁰¹

Diskurs o svetoj žrtvi od muškarčeva tijela stvara platno po kojemu neprijatelji slikaju, i te rane pretvarane su u umjetnička djela koja su trebala zadiviti narod. Broj za brojem glasila *Ustaše* i prilozi koji su izlazili uz taj list donosili su svjedočanstva o žrtvovanjima za vrijeme kraljevine Jugoslavije i u novoj državi. Mučenike za ustašku ideju navode poimence i opisuju kakve su ozljede primili: „Ivu Rukavinu, tukla su četiri oružnika po tabanima, a prije toga su mu navukli vreću na glavu, da ih ne poznaje.“³⁰² Ponižavajući aspekti mučenja dio su diskursa o ponižavanju, tipičnom za fašističku propagandu, i trebali su imati mobilizacijski efekt, upozoravajući čitaoce na moguće ishode u budućnosti ukoliko ne pristanu uz ustašku ideji i ustaški cilj: „Matu Sokolića tukli su oružnici po tabanima drenovim štapovima, a u isto su mu vrieme urinuli glavu u zahod. Više se puta onesvjestio pa kad se je vraćao k svijesti, polievali su ga vodom.“³⁰³ Detaljan opis ponižavanja Drine Došena, možda je najočitiji oblik ovakve propagande koja kombinira elemente grotesknog nasilja, ponižavanja i veličanja žrtve:

„Drinu Došena, svukli su oružnici do gola te ga tukli po cijelom tijelu, a zatim ga objesili na kolac. To je mrcvarenje trajalo 8-14 dana, kada su ga sasvim izmrcvarena i iznemogla pustili, jer se ustanovilo da je podpuno nedužan i da nema nikakove veze sa ustašama. Treba istaći da je to bio čovjek vanredne fizičke snage, ideal zdravlja, jaka kršna ličanina u najboljim godinama.“³⁰⁴

Pomoću diskursa o žrtvama stvarala se simbolička hijerarhija ustaša. U članku prigodnog naziva *Tko je bolji ustaša?* autor nudi čitaocima prigodne upute o tome kako procijeniti vlastitu poziciju u panteonu muževnosti: „Jedno lijepo mjerilo i znak ustaštva jest i prošlost svakog pojedinca.“³⁰⁵ Očito, vrijeme ulaska u Ustašku Vojnicu i ostale službe igralo je u tom pogledu veliku ulogu: „Tko je bio ustaša još 1929., 1930. i 1934. svakako je vrijedniji od onog koji je zaustašovao tek u drugoj polovici travnja ove godine.“³⁰⁶ Sljedeća razina procjene mučeništva bila je geografska dislokacija – ustaše su često bile proganjane van granica države: „Tko je morao bježati iz domovine ... svakako je bolji od onoga, koji se je kroz to vrijeme računski

³⁰¹ Ibid. (naglasak dodan

³⁰² „Strahote nasilja“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 9, 5.

³⁰³ Ibid.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ „Tko je bolji ustaša?“ *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 13, 13.

³⁰⁶ Ibid.

uvukao u svoju sobu, pokraj peći, pijuckao i čekao da vidi 'kak bu'.³⁰⁷ Konačno, najbolji (živi) ustaša je onaj tko je na vlastitoj koži osjetio bol, tko je podnio žrtvu u krvi: „Tko je osjetio srbijanske kundake, lance i tamnice, svakako je bolji ustaša od onoga, koji je u to vrijeme ubirao beogradske dnevnicе.“³⁰⁸

Najveća žrtva koju ustaša može podnijeti je sveta smrt. Sveta smrt podrazumijeva umiranje na bojištu za domovinu ili ubojstvo zbog djela počinjenog u ime Hrvatske, ustaša ili Ante Pavelića. Žrtve su izjednačavane po važnosti sa apostolima. Mučeništvo smrću je, dakle, beatificiralo ustaše: „Iz progona, krvi i vješala radjaju se junaci, apostoli i borci, a iz njihova žrtava buktu plamen, iz kojeg će izići slobodna Hrvatska Država i u njoj slobodan hrvatski narod.“³⁰⁹ Kršćanska retorika je često korištena kada se pisalo o poginulima, pa se stoga može zaključiti kako je ustaška eshatologija posudila motive kršćanstva, posebice ideju raja kao mjesta gdje ustaša vječno počiva. Cijena ulaznice u raj bila je smrt za domovinu: „Rijetka i izabrana ljubav, koja u samoj žrtvi doživljuje svoje novo rođenje, uskrsnuće i posvećenje, koja tvorno umire, da duhovno živi.“³¹⁰

Među svim momentima javnog mučeništva u kulturi sjećanja ustaša, jedno je mjesto postalo posebno hodočašće koje je obilježavano svake godine. Najrazvikaniji čin javnog mučeništva za Ustaše je bio takozvani Lički ustanak čija je deveta godišnjica obilježena na trinaest stranica u glavnom glasilu Nezavisne Države Hrvatske. Svi poginuli nazivani su junacima i čitaocima je ponuđena njihova detaljna hagiografija, često popraćena sa *ex post facto* racionalizacijama njihovih mučeništva: „Uvijek je želio sudjelovati u borbi, kad je trebalo. Tako je i ovog puta pošao u borbu, *ispunio svoju svetu ustašku dužnost* i dao život za svoj narod.“³¹¹ Svoju svetu dužnost, smrt, ispunio je i Stipe Devčić kada je položio život na Velebitu: „Pao je u ljutoj borbi, *izvršivši svoj poziv*, da bude uzor svim hrvatskim sinovima, kako se brani svoj narod i kako se stiče sloboda. Pao je na bojištu, da se uzdigne kao veliki hrvatski narodni junak [...]“³¹²

Konačno, budući da je dužnost ustaše položiti život za domovinu kako bi ispunio svoj poziv, posljednji ispraćaji služili su veličanju mučeništva više nego li oplakivanju poginulih.

³⁰⁷ Ibid.

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ G. P., „Stipe Devčić“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 9, 13

³¹⁰ Grga Pejnović, „Mijo Babić“, *Ustaška mladež: omladinski prilog „Ustaše“*, 3. kolovoza 1941., 7.

³¹¹ „Svete su njihove žrtve...“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 9, 10

³¹² „Slava Junačkom ustaši!“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 9, 6

Pogreb Mije Babića koji je poginuo u borbi u Hercegovini obilježila je velika publika i hladna retorika koja veliča ustaštvo i mučeništvo: „Ne ćemo stoga ni mi plakati, već ćemo u tihom boli otpratiti našeg Miška, stisnut ćemo samo zube i pesnice, držat ćemo još spremnije naše ustaško oružje i zavjetovati se nad njegovim mrtvim tijelom, da ćemo raditi ono i onako, kako je on radio, da ćemo provesti sve ono, što je on kao potpuni ustaša morao i htio provesti.“³¹³ Ustaško tijelo je i u smrti trebalo služiti domovini, tako da nadahnjuje nove ustaše kako bi i oni ispunili svoju svetu dužnost: „U mrtvačnici otkriven je lijes, tako, da su svi prisutni, a napose ustaše – emigranti, mogli po zadnji puta pogledati ono herojsko lice, upiti u sebe njegove crte i zakleti se, da će raditi za sreću Hrvatske do zadnjeg daha svog života.“³¹⁴

Zaključak

Ustaško tijelo je prije svega mlado tijelo spremno za borbu. U ideološkim interpretacijama ustaškog režima upravo je mlado ustaško tijelo bio glavni nositelj ustaške revolucije. Pod pojmom „mladosti“ ponajviše se podrazumijevalo tijelo punoljetnika, a od dobnih skupina najviše se referira na sveučilištarce. To su, dakle, bila tijela mladih, najčešće urbanih, obrazovanih mladića koja su se žrtvovala na oltaru domovine za uspostavu Nezavisne Države Hrvatske. Tu žrtvu prinijeli su sveučilištarci svojom krvlju i znojem, a pobjedu su nosili mišićima, što je također često opisivano u propagandnim tekstovima. Borbu koju su mladići vodili bila je bitka protiv starosti i staraca. To su bili pojmovi koje ustaše izjednačavaju sa slabošću i sklonosti kompromisima koji su naštetili hrvatskoj naciji. Nerijetko se mladost definirala upravo kao antiteza starosti i degeneraciji. Ono što razlikuje mladost od starosti je idealizam, slijepa vjera u ideale ustaškog pokreta. Međutim, dvije su iznimke koje podrazumijevaju muževnost čak i kada se ne radi o adolescentnoj mladeži – najveći ustaša i prvoborac ustaške revolucije Ante Pavelić i te djetinjstvo, u koje tek treba usaditi ideale muškarca.

Ustaška intervencija u djetinjstvo trebala je položiti osnove budućeg muškarca. Prije svega, to je slijepa odanost autoritetu. Fašističko društvo prožeto je raznim rigidnim

³¹³ „Ustaša Mijo Babić ustaški je pao u borbi“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 4, 3.

³¹⁴ „Oproštaj s Mijom Babićem“, *Ustaša: Vjesnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta* br. 4, 7.

hijerarhijama, s vođom na vrhu. Mlade dječake pripremalo se za službu u vojsci, stoga je i logično da su se u njihove mlade umove trebale usaditi ideje o važnosti autoriteta i poslušnosti. Također, pripremalo ih se i za službu i odanost domovini, koristeći sličan diskurs kao i onaj o poslušnosti prema starijima. Budući da su ideje o požrtvovnosti prema naciji ipak preapstraktne za pretpubertetsku dob, igre i pjesmice koje govore o izgradnji mladića koji su odani Hrvatskoj pripremale su dječake za propagandu koja je trebala uslijediti u njihovim kasnijim godinama. Još jedna ideja koju su ustaše željele usaditi u dječake bila je ideja o uniformnosti, odnosno, trebalo ih je pripremiti za integralizam kojemu su izloženi svi pripadnici Ustaške mladeži. Nestajanje individualnosti u kolektivu je, također, bio dio pripreme za službu u vojsci, kao i, ironično, niz igara i pjesmica koje su naglašavale herojstvo pojedinca.

No, kako je fizički izgledao taj pojedinac, taj ustaški junak? Kao što je već rečeno, radi se isključivo o mladićima. Ta mlada tijela bila su vitka, simetrična i bez vidljivih obilježja invaliditeta. Velika je pozornost posvećena ustaškoj „desnici“, čime se naglašavala borbenost ali i opasnost koju ona nosi neprijateljima nacije ili rase. To je kompatibilno s ostalim fašističkim režimima, posebice talijanskim. Tijelo ustaškog muškarca je poprišteposebnih kôdova oblačenja, što je regulirano zakonom pod prijetnjom kazne. Ustaška odora je jedno od svetih ustaških znamenja. Na vizualnim prikazima tijela ustaških muškaraca rijetko su prikazana kako stoje samostalno. Većina fotografija koja prikazuje čitavu posturu tijela prikazuju ih u grupama, naglašavajući kolektiv. Portreti većinom potenciraju odlučan pogled i uzdignutu bradu, dijeleći mnoge sličnosti s nacističkom *Heimat* fotografijom. Ustaško tijelo često je prikazivano u pokretu i taj pokret je gotovo uvijek isključivo pokret grupe, prije nego li li nego pojedinca. I ovdje dolazi do izražaja fašistički integralizam, pa se tako rad, bilo urbani, bilo seljački, kao i dokolica, prikazuju u kontekstu kolektivnog djelovanja. Konačno, ustaški muškarac morao je brinuti o svome tijelu kao što brine o svojoj odori. Važnost brige o tijelu sugerira da se i ustaško tijelo na određen način smatralo svetim ustaškim znamenjem. Naime, svi primjeri zapostavljanja tijela govore o degeneraciji ili odmicanju od ideala, o izdaji tijela. Kako bi spriječio daljnju degeneraciju tijela, a time i društva, Glavni ustaški stan izdaje priručnike u kojima se naglašava potreba za razvojem mišića i gipkosti u djece.

Druga polovica ustaške muževnosti, ustaška duša, satkana je od nekoliko dijelova. Ono što se očekuje od svakog muškarca jest raspoznavanje dobra i zla, odnosno, moral. Od svakog pojedinca očekivalo se sudjelovanje u projektu izgradnje nove države, pod pretpostavkom da je pomazan ustaškim rođenjem, kako god ono bilo rasnim zakonima definirano. Međutim, krv

nije bila garancija odanosti ustaškim principima, stoga se očekivao aktivni trud u suzbijanju protu-ustaških impulsa. Pozitivno djelovanje uključivalo je marljivost, radišnost i, ponajviše, požrtvovnost. Od ustaše se očekivalo da energiju nakupljenu u fašističkom modelu ponašanja koji ističe estetiku tijela, a guši erotski impuls, ispusti u salvama selektivnog nasilja prema unutarnjim i vanjskim neprijateljima. Kao paragon ustaških vrlina istican je, naravno, Poglavnik Ante Pavelić. On je predstavljen u isto vrijeme i kao prazna i kao puna ploča. S jedne strane Ante Pavelić je simbol savršenstva, svih vrlina koje Ustaša treba imati, a s druge strane mistificiran u dovoljnoj mjeri da svakom pojedincu omogući da „popuni praznine“ pozitivnim karakteristikama. Pavelić je predstavljen kao *čelik-Hrvat*, muškarac kakvom svi dječaci trebaju stremiti, alfa(-muškarac) i omega hrvatske nacije i ustaške države. Sa suprotne strane spektra stoji problem degeneracije, opomena svim Ustašama iz prošlosti, ali i potencijalne budućnosti, ukoliko ne budu stremili principima koje je postavio Poglavnik. Bez snažne ustaške pesnice i hrvatske krvi koja njim kola, narod je prepušten štetnim utjecajima tuđinaca, ponajviše Žido-komunistima i Srbima. Budući da je ideal Hrvata shvaćen kao platonski ideal, svako odmicanje od ideala predstavlja problem, što je tipično za fašistički ezoterični diskurs.

Dobro odgojen pojedinac trebao je doprinijeti zdravlju narodne zajednice. Ta zajednica shvaćana je u fašističkim koncepcijama integralizma koja naciju ili rasu vidi kao živući organizam. Specifična ustaška interpretacija hrvatskog živućeg organizma koristila termine posuđene iz diskursa o mladeži, primarno, starost. Starost je u ustaškom integralističkom diskursu shvaćana na dva načina. S jedne strane hrvatska nacija je drevna, što učvršćuje ustaško pravo na obranu i zaštitu nacije od tuđinaca. S druge strane, zbog stoljeća ropstva hrvatska je nacija također shvaćana kao starac, impotentna i nesposobna promijeniti uvjete svoje egzistencije. Zbog toga ustaški pokret sam sebe vidi kao pomlađujuću silu koja će, na drevnim temeljima, obnoviti nekadašnju-naciju (ultra-naciju) u kojoj vlada sklad između staleža i rodova. Rodne uloge u obnovljenoj naciji su izrazito jasno određene. Ženina je uloga vrlo ograničena. Njena domena je ustaški dom, a sveta dužnost rađanje nove ustaške generacije. Žene stječu mučeništvo stječu fizičkim činom rađanja, što je zasigurno bolan i često dug proces, ali ženama nije bilo dozvoljeno žrtvovati se na oltaru domovine, već jedino na oltaru ustaškog ognjišta, gdje rađaju ustaške muškarce koji upravljaju svim ostalim domenama kojima ustaška žena-majka nema pristup. Osim očite vojničke dužnosti, odnosno mučeništva na oltaru domovine, ustaška duša egzistira i u dva sporedna oblika muževnosti, ustaša-radnik i ustaša-seljak, odnosno, ustaša-sa-sufiksom. Položaj radnika u novoj državi je specifičan.

Radnici postaju patnici koji su pod čizmom tuđinaca najviše patili tijekom razdoblja kraljevine Jugoslavije. Za svoje mučeništvo radnici su nagrađeni dodatnim radom, ali ovaj put taj rad je trebao iscijeliti i okrijepiti njihove napaćene duše. Svi radnici trebali su stremiti prema tome da budu poput Poglavnika, koji je, naravno, najveći radnik. Ustaša-seljak s druge strane zaprema sličnu sferu koju zauzima i žena. Njegova dužnost je ponajprije prehraniti ustaše i ustaše-radnike, te se stoga očekuje da će državi dati sinove i žito. Usprkos tome, od propagandnog aparata ne dobiva ništa više od pohvale zbog pretrpljenog mučeništva.

Na kraju je potrebno vratiti se na osnovni oblik ustaške muževnosti, a to je ustaša-vojnici ili samo ustaša. On ima dvije osnovne društvene funkcije: obraniti novu državu i položiti žrtvu. Državu treba braniti od neprijatelja, koji se pojavljuje u dva oblička – kao pasivna i kao aktivna opasnost. Pasivna opasnost je golim okom nevidljiva, poput komunizma, i većinom se odvija u društvenoj sferi, dok Beograd predstavlja aktivnu opasnost. Svojom fizičkom prisutnošću i nasilnim djelovanjem, poput hapšenja, mučenja i otimanja zemlje, Srbi predstavljaju velikog neprijatelja koji ponižava narod i s kojima fašistička teleološka doktrina nalaže konačni obračun.

Mučeništvo je temelj uzdizanja u panteon ustaške muževnosti. Budući da je mučeništvo temelj svih oblika ustaške muževnosti, ono također svjedoči i o položaju određenog oblika muževnosti u ustaškom panteonu muževnosti. Na dnu se nalazi ustaša-seljak, koji za svoju višestoljetnu patnju dobiva čast čuvanja grobova i ognjišta, jedva nešto više ovlasti od žene majke-ustaše. Iznad ustaše-seljaka nalazi se ustaša-radnik, koji svojim radom gradi novu državu. Iako ustaša-seljak prehranjuje ustašku državu, ustaša-radnik je onaj koji u očima ustaškog režima radi na prihvatljiv način. Naime, ustaška retorika obiluje veličanjem rada, posebno rada za državu i domovinu, dok se nigdje ne spominje važnost prehranjivanja nacije, osim u tekstovima koji se izravno bave seljacima. Iznad obje izvedene podvrste ustaškog muškarca stoji ustaša-vojnici, odnosno, ustaša. Njihov položaj iznad radnika i seljaka očit je ako se prihvati fašistički model veličanja muževnosti koji naglašava, gotovo isključivo, žrtvu. Iako radnici i seljaci žrtvuju mnogo, vojnici su oni koji su u svakom trenutku spremni i, što je još važnije, voljni položiti život na oltaru domovine, što je najviši oblik žrtve i poželjni način završetka života ustaše. Međutim, čak i među vojnicima postoji gradacija. Naime, prema analiziranim tekstovima su mnogo uzvišeniji oni koji su svoju žrtvu podnijeli tijekom diktature

kralja Aleksandra, nego bilo tko drugi. Na samom vrhu panteona ustaške muževnosti nalaze se žrtve Ličke pobune, posebice poginuli Ustaše, čija je žrtva hvaljena svake godine i čija je hrabrost i junaštvo često korištena kao lakmus test ostalih mučeništva. Potpuno izvan panteona ustaške muževnosti nalazi se transcendentalna ustaška muževnost, platonski ideal muževnosti, čelik-Hrvat, Poglavnik. Stoga, budući da se mladići ne mogu nadati da će i oni uskrsnuti i nadići ljudske okvire muževnosti poput Poglavnika, najviši stupanj koji mogu dosegnuti jest polaganje svete žrtve na oltar domovine- umrijeti za naciju i rasu- umrijeti muški.

Bibliografija

"300" *Earns Standing Ovation at Berlinale Film Festival*. 15.. veljača 2007.
<https://www.cbr.com/300-earns-standing-ovation-at-berlinale-film-festival/> (pokušaj pristupa 3.. srpnj 2020.).

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harvest book, 1978.

Barron, Stephanie. *Degenerate Art: The Fate of the Avant-Garde in Nazi Germany*. Harry N. Abrams, 1991.

Bartulin, Nevenko. »Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945.« *RADOVI - Zavod za hrvatsku povijest*, 2007.

Beauvoir, Simone de. *The Second Sex*. New York: Vintage Books, 2011.

Blinkhorn, Martin. *Fascism and the right in Europe, 1919-1945*. London: Routledge, 2000.

Bumiller, Elisabeth. »A Historian Defends His Leap From Past To Present.« *New York Times*, Siječanj 1998.: 7.

Butler, Judith. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 2010.

Caglioti, Angelo Matteo. »Race, Statistics and Italian Eugenics: Alfredo Niceforo's Trajectory from Lombroso to Fascism (1876–1960).« *European History Quarterly* 47, 2017.: 461-489.

- Childers, Thomas. *The Nazi Voter: The Social Foundations of Fascism in Germany, 1919-1933*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1983.
- Collins, Tony. »Return to Manhood: The Cult of Masculinity and the British Union of Fascists.« *The International Journal of the History of Sport* 16, br. 4 (1999): 145-162.
- Connell, R. W. »The big picture: Masculinities in recent world history.« *Theory and Society*, 1993, 22 izd.: 597-623.
- Eco, Umberto. »Ur-Fascism.« *The New York Review of Books*, 6 1995.
- Ensel, Remco. »Dutch Face-ism: Portrait Photography and Völkisch Nationalism in the Netherlands.« *Fascism*, 2013.
- Frntić, Franjo. »GAL, Miroslav.« U *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, uredio Darko Stuparić, 125-126. Zagreb: Minerva, 1997.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918-2008*. Zagreb: Novi liber, 2008.
- Gori, Gigliola. »Model of masculinity: Mussolini, the 'new Italian' of the Fascist era.« *International Journal of the History of Sport*, 4, 27-61, 1999, 16 izd.: 27-61.
- Griffin, Roger. *Fascism: Key Concepts in Political Theory*. Cambridge: Polity, 2018.
- . *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. New York: Palgrave MacMillan, 2007.
- . *The Nature of Fascism*. Digitalno izdanje, 2006. New York: Routledge, 1991.
- Herzog, Dagmar. *Sex After Fascism: Memory and Morality in Twentieth-Century Germany*. Princeton: Princeton University Press, 2005,.
- Holmes, Brooke. *Gender: Antiquity and its Legacy*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Hughes-Hallet, Lucy. *The Pike: Gabriele d'Annunzio, Poet, Seducer and Preacher of War*. London: Fourth Estate, 2013.
- Hunt, Lynn. »Introduction .« U *Eroticism and the Body Politic*, 1-14. Baltimore: John Hopkins University Press, 1991.

- Landa, Ishay. *Fascism and the Masses: The Revolt Against the Last Humans*. New York: Routledge, 2018.
- Mangan, James Anthony. »Prologue: Legacies.« U *Shaping the superman: fascist body as a political icon*, autor James Anthony Mangan, uredio James Anthony Mangan. New York: Routledge, 1999.
- Matard-Bonnuci, Marie-Anne. »Italian Fascism's Ethiopian Conquest and the Dream of a Prescribed Sexuality.« U *Brutality and Desire: War and Sexuality in Europe's Twentieth Century*, autor Dagmar Herzog, 91-109. New York: Palgrave MacMillan, 2009.
- Meyers, Mark. »Feminizing Fascist Men: Crowd Psychology, Gender, and Sexuality in French Antifascism, 1929-1945.« *French Historical Studies*, 2006., 29 izd.: 109-142.
- Miljan, Goran. *Croatia and the rise of fascism: the youth movement and the Ustasha during WWII*. London: I. B. Taurus, 2018.
- Mosse, George L. »Fascism and the French Revolution.« *Journal of Contemporary History* 24, 1989.: 5-26.
- . »Fascist Aesthetics and Society: Some Considerations.« *Journal of Contemporary History*, 1996.: 245-252.
- Murphy, Peter F. »Introduction.« U *Feminism & Masculinities*, uredio Peter F. Murphy, 1-25. Oxford: Oxford University press, 2004.
- Paxton, Robert O. *Anatomija fašizma*. Zagreb: Naslijede, 2012.
- Presner, Todd Samuel. »Clear Heads, Solid Stomachs, and Hard Muscles.« *Modernism/Modernity*, 2003: 269-296.
- Riley, Dylan. *The Civic Foundations of Fascism in Europe: Italy, Spain and Romania, 1870-1945*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 2010.
- Sartre, Jean-Paul. *Existentialism and Humanism*. Preveo Philip Mairet. London: Methuen, 1948.

Sloterdijk, Peter. *Die Verachtung der Massen: Versuch über Kulturkämpfe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2000.

Snyder, Timothy. *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*. Digitalno izdanje. New York: Tim Duggan Books, 2015.

Staudenmaier, Peter. »Racial Ideology between Fascist Italy and Nazi Germany: Julius Evola and the Aryan Myth, 1933-43.« *Journal of Contemporary History*, 2020.: 1-19.

Stimpson, Catherine R. »Foreword.« U *The Making of Masculinities: The New Men's Studies*, xi-xiv. Winchester: Allen & Unwin, Inc., 1987.

Vježbe na spravama. Zagreb: Zapovjedništvo Ustaške Mladeži Glavnog Ustaškog Stana, 1941.

Weber, Wolfgang, i Paula Black. »Muscular Anschluss: German bodies and Austrian imitators.« *The international Journal of History of Sport*, 1999., 16 izd.: 62-81.

Sažetak

Ovaj rad bavi se pitanjem konstrukcije ustaške muževnosti. Budući da je ustaški pokret hrvatska varijacija fašističkog pokreta prve polovice dvadesetog stoljeća, rad pretpostavlja postojanje totalitarnog projekta izgradnje novog čovjeka. Prvo je ukratko prikazana fašistička estetika i fašistička muževnost uopće – kulturni afiniteti europskih srednjih klasa s naglaskom na erotske aspekte tjelesnosti, nasilnu oraciju te ekstremističko i rasno tumačenje Darwinove teorije evolucije. Za izvore su odabrani propagandni list *Ustaša* i njegovi prilozi s fokusom na prvu godinu ustaškog režima kada je ideološko djelovanje bilo najmanje ometeno narodnooslobodilačkom borbom partizana. Pregledom izvora utvrđeno je postojanje određenog oblika muževnosti koji odgovara onima viđenim u stranim fašističkim režimima. Kao i drugdje, i ustaše su naglašavale mladost tijela i duše koja je važan element retorike obnavljanja nacije. Potom je pregledom vizualnih izvora utvrđeno postojanje tjelesnog ideala koji također odgovara tjelesnim idealima drugdje, ponajprije onim nacističkim idealima visokih, vitkih, mišićavih mladića. Druga polovica ustaške muževnosti je psihološki aspekt, odnosno, „ustaška duša“. Moralni kôd ustaša većinom je u potpunosti prilagođen korporativističkoj državi i integralističkoj naciji – ima samo pragmatičnu ulogu u ostvarivanju fašističkih ciljeva obnove i čišćenja. Kao i u nacističkoj Njemačkoj, i ustaše su nametale

puristički obrazac ponašanja naglašavajući opasnost od degeneracije ako se istog ne drže. Sve to je imalo svrhu očuvanja srednjo-klasne koncepcije podijeljene sfere javnog i privatnog života. Muškarcima je prepušteno upravljanje svime izvan četiri zida doma kojim upravlja ustaška žena-majka, a najveća čast bila je služiti kao vojnik za ustašku vojnici. Iako jesu postojali ostali oblici ustaške muževnosti, ustaša-radnik i ustaša-seljak, njihove uloge bile su većinom usmjerene na to omogućiti ustašama da vrše svoju primarnu dužnost, da se žrtvuju za domovinu. Mučeništvo je dužnost svakog ustaše, a najveća je čast umrijeti u borbi za domovinu, odnosno, umrijeti muški. Time ustaša ostvaruje najhvaljeniji oblik muževnosti, ustaškog heroja, iznad kojeg stoji samo Poglavnik, platonski ideal ustaškog muškarca, čelik-Hrvat.

Ključne riječi: Ustaše, tijelo, muževnost, žrtva, fašizam, Ante Pavelić, mučeništvo

Abstract

This paper deals with the question of constructing the Ustasha masculinity. Since Ustasha is the Croatian variant of the twentieth-century fascist movement, this paper assumes the existence of some form of the totalitarian project of creating a new man. The paper then presents a brief overview of the fascist aesthetic and fascist masculinities, mainly the cultural affinities of the European bourgeoisie which emphasizes the erotic aspects of the male, the violent oration and the racial interpretation of social Darwinism. The sources for this paper are the post-April 1941 issues of the main propaganda newspaper of the Ustaša regime, Ustasha and its annexes. That timeframe offers a look into ideological efforts distilled from mobilizing efforts against the Partisans, which dominated the later issues. Upon examining the sources it is confirmed that there exists an effort to disseminate a masculine ideal, a project much like those in other fascist regimes. As is fascist practice elsewhere, the Ustasha regime also heavily emphasized youth, which is rhetorically important for a regime set on regenerating a nation. Visual sources in the propaganda papers also confirm that the Ustasha regime disseminated a fascist bodily ideal, which borrowed heavily from the National Socialist the ideals of youthful, tall, slender but muscular men. The other half of the Ustasha masculinities concerns the psychological aspect, or "The Ustasha soul". Morality disseminated mainly served the purpose

of creating and upholding a corporatist state and an integralist nation, of realizing the fascist regeneration of the nation and racial cleansing. Much like fascist Germany, the Ustasha regime also disseminated a form of purist behaviour while emphasizing the dangers of degeneration, should one stray from the fascist way of life, which had the purpose of upholding the bourgeoisie conception of divided and stratified private and the public sphere. Men were given reign of the life outside of the home which was the domain of the Ustasha woman-mother, with the highest honour going to those serving in the Ustasha militia. Although other, auxiliary forms of masculinity did exist in the Ustasha regime, such as Ustasha-worker and Ustasha-farmer, their main duties were to ensure that the Ustasha militia can achieve their primary goal of self-sacrifice for the nation. Martyrdom was the duty of every Ustasha and there was no higher honour than to die fighting for the state – to die like a man. This is the only way for Ustasha to ascend to the highest form of masculinity, that of the martyred hero. Above this level, there is only the Poglavnik, presented as a platonic ideal of Ustasha masculinity, the steel-Croat.

Keywords: Ustashe, body, masculinity, sacrifice, fascism, Ante Pavelić, martyrdom